

Језик данас

НОВА СЕРИЈА

ГЛАСИЛО МАТИЦЕ СРПСКЕ ЗА КУЛТУРУ УСМЕНЕ И ПИСАНЕ РЕЧИ

САДРЖАЈ

Осветљавања

Анета Спасојевић

*Придеви са значењем људских особина
исказани радним глаголом придевом
у придевској служби 1*

Александра Марковић

*Грађа Речника САНУ као драгоцен
извор за етимолошка истраживања:
на примеру одреднице прекада 9*

Наташа Вуловић Емонтс, Марија Ђинђић

Од једнога ударца дуб не пада 19

Дејан Милорадов

*О једном топониму – Шикуре и о
једном херимониму – шикуре 23*

Преиспитивања

Светлана Слијепчевић Бјеливук

*Како је фотонаграфски посло
фотонаграфски? 28*

Мали савети 33

*Одлуке Одбора за стандардизацију
српског језика 35*

*Повеље Матице српске за неговоње
српске језичке културе 37*

Писци о језику 52

УРЕДНИЦИ

Академик ИВАН КЛАЈН (1997–2005)
Др РАДА СТИЈОВИЋ (2014–)

УРЕДНИШТВО

Др РАДА СТИЈОВИЋ (главни и одговорни уредник)
Др НАТАША ВУЛОВИЋ ЕМОНТС
Др РАЈНА ДРАГИЋЕВИЋ
Др РАДОЈИЦА ЈОВИЋЕВИЋ
Др ДУШКА КЛИКОВАЦ
Др ВЕСНА ЛОМПАР
Др АЛЕКСАНДРА МАРКОВИЋ
Др МАТО ПИЖУРИЦА
Мр ОЛГА САБО
Академик МИЛОСАВ ТЕШИЋ

Језик данас

Адреса Уредништва: 21000 Нови Сад, ул. Матице српске бр. 1

Телефон: 021/420-199, лок. 265

Издавач: Матица српска

Цена: 200,00 динара

Технички секретар
Катјарина Сунајко

Коректор
Тајјана Пивнички Дринић

Технички уредник
Вукица Туцаков

Корице

Оскар Штјефан

Компјутерски слог
Владимир Вайић, ГРАФИТ, Петроварадин

Штампа
САЈНОС, Нови Сад

Језик данас на интернету:
www.maticasrpska.org.rs/jezik_danas
e-mail: ksunajko@maticasrpska.org.rs

Рукописи се не враћају

Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије
финансијски је помогло штампање овог гласила Матице српске

CIP – Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад
808

ЈЕЗИК данас : гласило Матице српске за културу усмене и писане речи / главни и одговорни уредник Рада Стијовић. – 1997, бр. 1-2005, бр. 21/22 ; Н. с. Год. 1 (10), бр. 1/2 (2014)– . – Нови Сад : Матица српска, 1997–. – 24 cm

Тромесечно.

ISSN 0354-9720 = Језик данас
COBISS.SR-ID 126253063

ОСВЕТЉАВАЊА

Анеџа Сѣасојевић

ПРИДЕВИ СА ЗНАЧЕЊЕМ ЉУДСКИХ ОСОБИНА ИСКАЗАНИ РАДНИМ ГЛАГОЛСКИМ ПРИДЕВОМ У ПРИДЕВСКОЈ СЛУЖБИ*

Именичким јединицама чији је референт човек могу се приписивати различита језичка средства са значењем квалификативности. Употреба описних придева уз такве именичке јединице представља најубичајенији начин исказивања квалификације. На пример: *добар* човек, *вредан* радник, *лепо* дете. У граматичком и семантичком погледу слично описним придевима, човек се квалификује и облицима радног глаголског придева онда када се употребе у реченичним службама које типично врше описни придеви. На пример: Био је већ *зрео* човек, Обратио се *оронулим* радницима, Угледали су *закржљало* дете.¹ На основу придевског значења особине и морфолошких придевских ознака за падеж, род и број (понекад и за придевски вид и облике степена поређења), овај тип придевских јединица могао би при-

* Овај рад финансирало је Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије према Уговору број 451-03-47/2023-01 од 17. 1. 2023. године, склопљеном са Институтом за српски језик САНУ.

¹ Такву могућност употребе у придевским функцијама, међутим, немају радни глаголски придеви свих глагола (који као нелични глаголски облици, познато је, служе творењу сложених глаголских облика, вршећи предикатску функцију), већ обично оних глагола који су по роду медијални и непрелазни а по виду свршени (уп. Белић 1934; 1937; Стевановић 1940; Станолчић–Поповић ¹¹2008: 174; Пипер–Клалн ²2014: 255).

пасти подврсти описних придева. Међутим, у србистици овакве јединице нису репрезенти описних придева, па ни придевске класе речи, већ се смаatraју речима прелазне категорије или неправим речима, односно *нејравим ѿпридевим*², будући да се својим гласовним саставом и значењем могу лако повезати са глаголом чији облик примарно представљају. У новијој литератури, ови неправи придеви предмет су науке о творби речи, и посматрају се као резултат *ѿѿпридевљавања* или *адјективизације*, што је један од неколико типова творбеног начина познатог као *конверзија*³.

У лексикографској пракси описних речника српског језика радни глаголски придев у придевској служби такође се представља као прелазна лексичка категорија, односно као придевска лексема у мањој или већој мери лексикализована. Наиме, ове јединице се у речницима наводе као самосталне придевске речничке одреднице (са наставцима за облике неодређеног (ређе одређеног) вида мушког, женског и средњег рода једнине), с тим да се у описним једнојезичним речницима – вишетомном Речнику САНУ (РСАНУ) и у речницима Матице српске, шестотомном (РМС) односно једнотомном речнику (РСЈ), двама типовима дефиниција указује на могућу двоструку лексичку природу попридевљеног радног глаголског придева, тј. конкретном дефиницијом показује се да је реч или о неправом придеву (у мањем степену лексикализованом) или пак о таквом придевском облику који је добио статус правог придева (лексикализован у већем степену). У првом случају, у дефиницији попридевљеног радног глаголског придева, полазни, изворно глаголски морфолошки облик повезује се са својом новом, контекстом стеченом придевском функцијом, чиме се имплицира да је реч о придевској лексеми у чијем се придевском својству задржало и глаголско значење, тј. о неправом придеву. У другом случају, такве импликације нема – дефиницију чини само придевски садржај, без указивања на глаголско порекло и значење, чиме се сугерише да је реч о правом придеву. Речено ћемо илустровати речничким чланком придевске одреднице *зайламѿео* из РСАНУ:

запламтео, -ела, -ело ијек. **запламтио**, -тјела, -тјело (дијал. ијек. -ћела, -ћело)

1. у *ѿпридевској служби*: р. *ѿр. од зайламѿеѿи (се), зайламѿјеѿи (се)*. – Доста пута у дубокој ноћи дизаше се он иза стола запламтелих образа од задовољства (Ј. Веселиновић, *Целокућна дела VI*, 175). Запламтелих образа, погнуте главе, пружи једна [девојка] руку и узе киту (Б. Станковић, *Сѿари дани*, 5). Дебели

² В. Белић 1998: 46–113.

³ У процесу конверзије реч мења своју функцију и припадност граматичкој врсти, добијајући категоријално-граматичка обележја нове врсте речи, без учешћа творбених елемената (в. Клајн 2003; Станојчић–Поповић ¹¹2008; Пипер–Клајн ²²2014). У процесу попридевљавања, радни глаголски придев као морфолошки глаголски облик, употребом у придевским реченичним функцијама добија морфолошке и семантичке вредности придевских речи.

лекар је приметио његове запламтеле образе (И. Цанкар, М. Качур, *На кланцу*, прев. Ђ. Радовић, 7). 2. *заїрејан за нещїю, одушевљен, занесен*. – Складна и мирна поезија ... Гетеа није много одушевљавала наше запламтеле романтичаре (Ј. Скерлић, *Омладина и њена књижевност*, 368).

Без обзира на назначену природу придевског својства, радни глаголски придеви у придевској служби имају детерминативну функцију уз именичке појмове којима се приписују. Као и другим придевским јединицама, и њима се квалификују сви домени стварности – човек и делови његовог тела, животиње и биљке, предмети и појаве.

У овом раду описаћемо семантику овако насталих придевских јединица када се приписују именицама чији је референт човек (без обзира на то да ли је реч о мушкој или женској особи, младој или старој, да ли је припадник одређеног социјалног статуса, професије, порекла, носилац одређених карактеристика и др.), као и именицама које означавају делове човечјег тела. Поћи ћемо од примера придевске употребе радног глаголског придева и према њима успостављеним дефиницијама у РСАНУ и РМС. У речницима се овакве јединице потврђују примерима, наводећи се као делови реченица и региструјући се у свим придевским функцијама, али их у раду, из практичних разлога, наводимо изоловано, најчешће у форми именичких синтагми (на пример, *осїшарела мајка, наїтекле очи*). Због обима рада, не доносе се сви примери, али је избор начињен тако да се семантика попридевљених радних глаголских придева људских особина сагледа у целини. Опис треба да одговори на питање које се људске особине исказују попридевљеним радним глаголским придевима, односно какву лексичко-семантичку улогу у систему придева српског језика имају овакве придевске јединице са значењем људских особина.

Прикупљене примере поделили смо у две целине. Прву целину чине попридевљени радни глаголски придеви који означавају конкретне (физичке, спољашње) особине човека. Другу целину представљају попридевљени радни глаголски придеви којима се исказују апстрактне (духовне, унутрашње) особине. У оквиру обе скупине попридевљене радне глаголске придеве распоредили смо у уже значењске групе на основу дефиниција у РСАНУ, односно РМС.

Попридевљени радни глаголски придеви са значењем конкретних људских особина

Попридевљених радних глаголских придева који означавају конкретне особине има више од попридевљених радних глаголских придева који означавају апстрактне особине. Примери показују да се придевским облицима

с оваквим значењем најчешће описује физичко стање човека, изглед у најширем смислу, обично као промена (губитак или стицање) неке конкретне појединости која је у тесној вези с човековим интегритетом, његовом целиви-тошћу односно телесношћу. У грађи се срећу, на пример, *окрезубеле сѣарице* и *обезубели морнари*, потом *обудовеле жене*, *зајраїле дојиље* и *оружнела магмазел*; о човеку се говори и као о *закржљалом*, *оїромелом*, *охромелом*, *оћелавелом* и *осиромацилом*; имамо и *оїрањалої учийеља* и *оширокавелої докїјора*, али и *ојачалих сѣараца*, те *заїлувелої монаха*, *занемелої бирїица*, *ослейелої сѣарца*. Човек окарактерисан попривдевљеним облицима радног глаголског придева је *заводнелих*, *їоводнелих*, *изводнелих*, *засузелих* и *исїјруднелих* *очију*, *омаљавелої*, *оїрубелої*, *окорелої*, *оїузнулої*, *омлиїавелої*, *їовелої*, *усахлої*, *искоїнелої* и *збабуњалої* *лица*, *исїалих* *вилаца*, *окрњавелих* и *їњилих* *зуба*, *исїуцалих*, *олабавелих* *усана*, *клонулої* *носа* и *заруїавеле* *їлаве*. Он је *исїалих* *їлећа*, *исїрциалих* *кукова*, *окошиїалих* *їрциїенова*, *оївргле* *коже*, *огрвенелих* *їрсїију*, *зарожналих* *ноїу*, *заруњавелих* *буїиїна*, са *заїїврглом* *слезином* и *заїрвљалом* *раном*, *обрасїао* у *їусїиј* *бради*.

По бројности се издвајају и попривдевљени радни глаголски придеви који се односе на тежину или раст човека. Овој семантичкој скупини припадају придевске јединице у спојевима као *їодагули* *їолицајац*, *їодбули* *муж*, *оїежжали* *сладоїрасник* и *задриїле* *бабе*, као и спојеви придева *одебљали* и *омршавели* с именицом *човек*. У примерима се јавља и човек *набухлих*, *наїтеклих* и *заїтеклих* *очију*, такође човек *набухла*, *наїтекла* и *заїтекла* *лица*, те *задебљала* *језика* и *задриїлої* *враїи*. Када се односе на висину, стас, фигуру и сл., ови придеви се јављају у спојевима с именицама које означавају млађе особе: *израсїао* *младић*, *два* *дорасла* *сина*, *ициїркљали* *гечак*, *ижїикали* *младић*, *ижциїљала* *девојка*, *наїуїала* *девојка*, *ограсло* *момче*, односно неретко се њима описују *їруди* и *дојке* као *наїедрале* и *наїуїеле*, или пак срећемо *ижцикљалу* *косу*, *наїедрале* *образе* и *усне*, *израсїао* *сїиас*.

Знатан број придевски употребљених радних глаголских придева има значење психофизичког стања које у већини изражава придевско значење 'који се нашао у стању какве слабости, слаб'. У грађи се тако најчешће срећемо с *їрохнулим*, *изнемоћалим*, *обронулим* и *оронулим* *сїарцима*. Придевске синонимне јединице овог типа налазе се и у синтагмама: *изнемоїли* *родиїељи*, *онемоћали* *радник*, *ислабели* *болесник* и *искиїела* *болесница*, *ослабели* *груї*, *малаксали* *војници*, *креїали* *Обрад*, *обумрли* или *їосусїиали* *човек*, *оїуїурумели* *їолиїиичар*.

Попривдевљени радни глаголски придеви описују и делове човековог тела значећи какву боју, нијансу. У грађи се срећу *заїрвенеле* *очи*, *зарудели* и *заруменели* *образи*, али и *заїарили* *сељачки* *образ*, *зарујавиле* *женске* *їруди*, као и *ижуїели* *їрсїи* и *жуїїнуло* *чело*. Значење тамне боје присутно је у

опису *їреїланулих рибара, осмаїлих сїїараца* или *осмуїлої чобанина*, те човека *осмаїлої лица* и *осмаїле їуїи*.

Попридевљеним облицима радног глаголског придева исказује се и значење човекове животне доби. Уочава се неколико оваквих јединица са истим значењем 'који је (постао) стар'. Овој значењској скупини припадају: *огрїиавели боїомољац, огрїиели їосїодари, замаїиорели момци, омаїиорели враїолан, као и исїиарели родїиїељ, осїиарели оїиац, осїиарела маїка, те їресїиарели људи*.

Попридевљеним облицима радног глаголског придева исказује се и значење функционалног стања, односно такво придевско значење којим се описује нарушено уобичајено функционисање људског тела: *їромрзли їролеїиери, намрзли* или *оїирули човек, зацеїиїела снаїа*, или његових делова: *забридели образ, уїирула рука, замрзле* односно *окваїиле руке* и *оїиїали їрсїи*.

Овим придевским јединицама уобличава се и значење престанка постојања човека: *изїинуле їлаве, їали борци, їоїинули райїиници, їреминули їесник, умрли чувар*, односно, у религијском контексту, значење почетка постојања: *васкрсли Хрисїи*.

Разматрани придеви односе се и на здравствено стање човека. С истим значењем 'који се разболео, болестан' у грађи се јавља *изболели* и *їоболели човек, изболовали Србин*, потом *озебли воїиници* и *исїирозебли људи*.

Један број попридевљених радних глаголских придева описује човека у односу на његово физиолошко стање, те су се у грађи нашле потврде за *залагнелої друїа, изїлагнелу сањалицу, закуњалу жену, засїиалу їосїиођу*.

Попридевљени радни глаголски придеви
са значењем апстрактних људских особина

Најбројнији су овако настали придеви који описују ментална стања. Њима се у већини описује човек који је изгубио могућност нормалног понашања или расуђивања, те му се приписују следећи придеви: *облесавео, їоблесавео, їовиленео, залудео, излудео, їомахниїиао*, или пак придеви који се односе на човекове умне карактеристике, попут оних у синтагмама *оїлуїиавели їосїи, заїлуїиавио младић* и *оїиуїиавела жена*. Ове лексеме могу исказивати и манифестовање емоција, нпр. *беса: заїенуцали људи, їобеснели їазда, искиїела срца, кључала крв*, страха: *Аїка, замрла од сїирах*, односно могу означаваати и друге, карактерне црте, унутрашње особине, као у спојевима: *ваїала жена, закорели нежења, зрео човек, окорели їолиїиичар, їлачкали свеци, їрезрело геїе*.

Одређени број попридевљених радних глаголских придева може означавати и конкреїиу и аїсїиракїиу особину човека, у зависности од контекста

употребе у којем се реализује једно од та два значења. Таква својства човека исказана попривдељеним радним глаголским придевом представљају, дословни или метафорички, резултат погрешног или недефинисаног односно неблаговременог кретања, и тада се примерима из грађе човек потврђује као *заблудео, одблудео, залуђао, засиђранио и ошумарао*, односно као *одоцео, закаснео и окаснео*. Затим, човек се карактерише и приписивањем особине која је резултат зауостављеног кретања, такође дословног или метафоричког, те се у грађи срећу *заосиђали ђецаци, изосиђала деца*, односно *јосрнула жена* и *јосусиђали човек*, или пак кретања уопште, па се говори о *одбељим зајвореницима, избељим Херцејовцима* итд.

Закључак

На основу изложене грађе, о попривдељеним радним глаголским придевима са значењем људских особина извешћемо два закључка.

Најпре, грађа несумњиво показује да је, у односу на број пожељних људских особина, много више попривдељених радних глаголских придева са значењем непожељних људских особина, као и да су конкретне особине бројније од апстрактних. Њима се исказују различити непожељни аспекти физичког изгледа човека, потом таквог психофизичког, функционалног, физиолошког и здравственог стања, те негативна ментална и емоционална стања и карактерне особине. Пожељне особине исказују се у знатно мањој мери – оним лексемама којима се означава раст (*одрасло момче*) или зрелост (*зрео човек*). Може се закључити да је попривдељивање радног глаголског придева језички процес настао као потреба за једнолексемским исказивањем непожељних људских особина, односно оних особина које човек стиче или поседује независно од сопствене воље (или упркос њој).⁴

Друго запажање настало је на основу дефиниција значења попривдељених радних глаголских придева у коришћеним речницима (које смо у првом делу рада илустровали, али их, због простора, у анализи нисмо цитирали) и тиче се лексичке улоге ових придевских јединица у систему придева са значењем људских особина. Наиме, попривдељени радни глаголски придеви, захваљујући свом глаголском пореклу, настају као резултат кондензовања зависних реченица, представљајући економичан језички творбени поступак.

⁴ До истог закључка – да је у језику много више придева са значењем непожељне особине него оних са значењем пожељне особине, дошло се у анализи простих и изведених придева људских особина у студији Драгићевић 2001, што све одговара већ постојећим запажањима у бројним лексиколошким истраживањима о знатно већем броју јединица у лексичком фонду којима се исказују негативне ванјезичке појаве у односу на позитивне.

У том поступку стварају се придевске јединице које задржавају везу с полазним глаголом, означавајући људску особину насталу као резултат радње у прошлости у виду измене неког човековог својства: уп. *охромео* 'који је постао хром, који је почео храмати'⁵ (*охромели* војници) : *хром* 'који има болесну ногу тако да хода неједнако, храмље' (*хроми* војници), *йоблесавео* 'који је постао блесав'⁶ (изгубљен, *йоблесавео* због чаме) : *блесав* 'умно неразвијен, сулуд' (*блесав* човек).

Такође, поприведљени радни глаголски придеви у систему придева са значењем људских особина могу имати и допунску улогу у случајевима када означавају особину за коју не постоје синоними међу правим придевима: *исѣао* 'који вири из свог лежишта, истурен, избачен' (*исѣале* вилице), *клонуо* 'који је повијен, спуштен' (*клонули* нос), *зайламѣео* 'загрејан за нешто, одушевљен, занесен' (*зайламѣели* романтичари), или пак када истражују особину за коју у језику уопште не постоје синонимни једнолексемски придеви, попут *зайраѣао* 'који је престао давати млеко' (*зайраѣле* дојиље), *закаснео* 'који није дошао на време, који није извршен на време и сл.' (*закаснели* гост), *зрео* 'који је достигао потпуни, првенствено умни развитак' (*зрео* човек). У таквим случајевима веза са значењем глагола у основи се не задржава.

Закључићемо да поприведљени радни глаголски придеви са значењем људских особина у лексичком придевском систему с таквим значењем имају троструку улогу:

(1) да на језички економичан начин квалификују човека, свођењем зависне односне реченице на облик радног глаголског придева с придевском функцијом;

(2) да допуњавају постојеће синонимске редове придева чија је доминанта каква људска особина;

(3) да допуњавају лексичке празнине у језику за она придевска значења која немају своје придевско лексичко уобличење.

У случају (1) семантички садржај поприведљеног радног глаголског придева задржава везу са глаголским значењем пресупонирањем глаголске ситуације полазне глаголске лексеме, док је у случајевима (2) и (3) таква веза искључена.

⁵ Ради јасније илустрације, уместо дате функционално-граматичке дефиниције за лексему *охромео* у РСАНУ: у *йрид. служби*: р. *йр. од охром(ј)еиши*, наводимо њену семантичку парафразу. У домаћој лексикографској пракси, семантичка парафраза је једно од помоћних средстава при одабиру типа дефиниције радног глаголског придева у придевској служби.

⁶ В. напомену 5. У РСАНУ за лексему *йоблесавео* даје се дефиниција у *йрид. служби*: р. *йр. од йоблесавейи*.

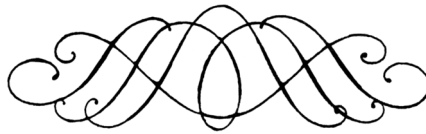
Литература:

- БЕЛИЋ 1934: Александар Белић. „О променљивости радног (прошлог) глаголског придева.” *Наш језик* II/2, 33–39.
- БЕЛИЋ 1937: Александар Белић. „Више семантике!” *Наш језик* V/5–6, 129–135.
- БЕЛИЋ 1998: Александар Белић. *Општи лингвистика*. Изабрана дела А. Белића. Т. 1 (прир. М. Ивић). Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- ДРАГИЋЕВИЋ 2001: Рајна Драгићевић. *Придеви са значењем људских особина у савременом српском језику, њиховна и семантичка анализа*. Београд: Институт за српски језик САНУ.
- КЛАЈН 2003: Иван Клајн. *Творба речи у савременом српском језику. Део 2, Суфиксација и конверзија*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, Институт за српски језик САНУ – Нови Сад: Матица српска.
- ПИПЕР–КЛАЈН ²2014: Предраг Пипер и Иван Клајн. *Нормативна граматика српског језика*. Нови Сад: Матица српска.
- РМС: *Речник српскохрватског књижевног језика*. I–VI. Нови Сад (I–III и Загреб): Матица српска (I–III и Матица хрватска), 1967–1978.
- РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*. I–XX. Београд: Српска академија наука и уметности – Институт за српско(хрватско) језик, 1959–2017.
- РСЈ: *Речник српског језика*. Нови Сад: Матица српска, 2007.
- СТАНОЈЧИЋ–ПОПОВИЋ ¹¹2008: Живојин Станојчић и Љубомир Поповић. *Граматика српског језика*. Београд: Завод за уџбенике.

Анета Спасојевић

Институт за српски језик САНУ, Београд

aneta.spasojevic@isj.sanu.ac.rs

ГРАЂА РЕЧНИКА САНУ КАО ДРАГОЦЕН ИЗВОР ЗА ЕТНОГРАФСКА ИСТРАЖИВАЊА: НА ПРИМЕРУ ОДРЕДНИЦЕ *ПРЕКАДА**

1. Грађа за Речник САНУ

Познато је да је *Речник срѣскохрвайскої књижевной и народной језика* САНУ (у даљем тексту: Речник САНУ) конципиран као тезаурусни – свеобухватни речник академијског типа. Обухвата богату лексичку грађу, од времена Доситеја Обрадовића и Вука С. Караџића до данас. То свакако не може бити целокупна лексика, али се тежи широкој покривености лексике из различитих типова текстова писаних на српском језику.

Грађа за Речник САНУ сакупљана је почев од краја XIX века (тачније, од 1894. године) па до данас.¹ Исписивана је на фише, које се, класификоване по секцијама, чувају у Институту за српски језик САНУ. Ова вишемилионска грађа² има велику културну вредност, између осталог и због тога што су многе листиће својеручно исписали великани попут Јована Јовановића Змаја, а многе примере одабрали као погодне и ексцерпирани за Речник Стојан Новаковић, Јован Скерлић, Исидора Секулић и др. (више о томе пише Стиловић 2017).

Осим за основну сврху с којом је скупљана – израду Речника САНУ – речничка грађа послужила је као извор за различита лингвистичка и нелингвистичка истраживања. Што се тиче првих, на основу грађе за Речник и грађе која је ушла у Речник написано је небројено научних радова, као и магистарских и докторских дисертација из области србистике. Што се тиче других, грађа је служила и као извор за разна ванлингвистичка истраживања (религијска, етнолошка, културолошка). Ево како је А. Белић још 1926, тридесетак година пре него што је објављена прва књига Речника, предвидео

* Овај рад финансирало је Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије према Уговору број 451-03-47/2023-01 од 17. 1. 2023. године, склопљеном са Институтом за српски језик САНУ.

¹ Поменути година (1894) односи се на почетак ексцерпције (в. о томе Ђорђевић 1896: 217–220), док је сама грађа старија. Најстарија збирка речи потиче из 1848. године (Ивановић 2013: 151; Стиловић и др. 2020: 1086), док су нека дела, као Доситејева, још из друге половине XVIII века.

² Грађа је дигитализована (скенирана и анотирана) и направљен је веб-алат за управљање овом грађом и њену анотацију (Стиловић и др. 2020), али се, нажалост, не користи.

такву улогу Речника и речничке грађе: „Такав речник постаће извор за многобројна проучавања нашег књижевног језика и за практичне речнике ... Код свих народа такви су речници постајали прави рудници за вађење грађе” (А. Белић, према Ристић–Ивановић 2017: 222).³

Као што смо поменули, Речник САНУ обухвата лексику из различитих области. А. Белић наводи податке о томе из којих је дела црпена речничка грађа, а нама је била врло занимљива чињеница да су етнографска дела (заједно с делима у вези с етнологијом и фолклором) по броју заступљености на другом месту (109 дела), одмах после прозних (њих 263) (А. Белић, према Ристић–Ивановић 2017: 222–223).

2. Прекада

Радећи на Речнику САНУ, сарадници наилазе на многе лексичке јединице (лексеме или поједина њихова значења) с којима се раније нису сретали. Једна од таквих за нас је била одредница *прекада*; иако су нам прозирни њен корен (*каг-*) и мотивна реч (*прекадији*), њена значења нису нам била позната. Овде се срећемо са следећим изазовом: неко ко је стручњак за језик, као лексикограф мора да решава и разне нејезичке проблеме како би могао да обави свој основни посао – да дефинише неку реч и представи како се та реч употребљава (или како се употребљавала, ако је застарела).

2.1. Шта значи *прекада* судећи на основу других речника?

Вук у свом Рјечнику *прекаду* објашњава нем. и лат. еквивалентима (са значењем *кађење*); РЈА ову лексему дефинише граматички, као *poen actionis* (назив радње) према глаголу *прекадији*,⁴ и наводи пет потврда: две су Вукове (једна из Рјечника, већ поменута, а друга из грађе за РЈА); трећа је Његошева, четврта из *Етнографској зборника*, а пета из *Гласника СУД* (из писма писаног 1712, дакле временски не спада у оквир релевантан за Речник САНУ, па је нећемо ни наводити).

Да узимају (*и. ј. ѿпови*) за свећење водике на месец 12 пара, за прекаду 12 пара (Вук грађ. 201). Јунацима Бог ће учинити | Спомен души, а прекаду гробу (Њег. 7, 144). *Говори се у Кучима*. Етногр. зборн. 8, 285.

³ Лексичка грађа Речника може се искористити и за израду разних термилошких речника. Писано је о могућностима да се изради речник кулинарства (СТИЛОВИЋ и др. 2017) и речник лингвистичке терминологије (ЈОВАНОВИЋ–ЛЕВУШКИНА 2020).

⁴ Сам глагол *прекадији* дефинисан је ’окадити, кадњом благословити’, нпр. *прекадији софру*, *прекадији гроб*.

Речник МС *їрекагу* дефинише овако: 'кађење, прекађивање гроба', и то илуструје једним примером П. Кочића:

Он је сваких задушница ... палио свеће и *држао* даће и *їрекаге* (Коч., РМС; курзив је наш, А. М.).

Међутим, овај пример не илуструје дефиницију, нити дефиниција одговара примеру: у примеру се јавља колокација *држаїи їрекагу*, а у дефиницији налазимо колокацију *кађење, їрекађивање їроба*.⁵ *Nomen actionis їрекага* изведена је од глагола *їрекадиїи*, и као основно значење намеће се значење кађења, прекађивања, али га, бар на основу Кочићевог примера, не би требало сужавати на одређени објекат. У нашој култури кађење тамјаном везано је за различите обреде.⁶ Што се тиче обреда који се називају прекадом, каде се, осим гроба, и кољиво и славски колач. Осим тога, како ћемо показати, *држаїи їрекагу* има другачије подзначење.

2.2. *Прекага* према грађи за Речник САНУ

Видели смо да су подаци о *їрекаги* у речницима које смо поменули прилично оскудни. Као основно (и једино) значење ове именице речници издвајају 'кађење (тамјаном)'. Такав је случај с Вуковим Рјечником, српско-немачким речником Ристића и Кангрге, Рјечником ЈА; видимо да је РМС мало одступио, додавши и објекат као део дефиниције.⁷

Грађа за Речник САНУ нуди много више потврда за употребу речи *їрекага* (њих педесетак). Већа грађа и већи број примера дају много бољи увид у значења речи и у начин на који се реч употребљава.⁸

У форми табеле представимо значења именице *їрекага* која смо издвојили на основу грађе за Речник САНУ, а затим ћемо та значења прокоментарисати.

⁵ Многи аутори речника веома су осетљиви на речи критике. Тако је славни британски песник, драматург и лексикограф Семјуел Џонсон у предговору *Речнику енглеској језика* давне 1755. године рекао да се сваки други аутор може надати похвали, док се лексикограф једино може надати да ће избећи приговоре, и да су такву назови „надокнаду” добили само ретки (Џонсон 1755). Ми, међутим, сматрамо да је оправдана критика речника и корисна и неопходна. Она мора бити добронамерна и мора имати за циљ скретање пажње на системске грешке. У системске грешке свакако спада и преуска дефиниција, као ова коју смо навели за *їрекагу* у РМС.

⁶ У *Енциклопедији їравославља* читамо да се кађењем молитве узносе Божјем престолу (ЕП, под *їамјан*).

⁷ Као што је и очекивано, у РСЈ ова одредница није ушла.

⁸ Ово је врло добро познато свима који се баве језичким истраживањима на основу савремених, електронских корпуса; увиди који се могу стећи на основу великог броја података имају већу тежину и значај.

	Прекада етн.
1a	'молитва за умрлог (уз кађење, прекађивање гроба), помен; помен уопште'
б	'ритуално гошћење, част у храни и пићу која се одаје умрлом (обично пре јесењих Задушница)
в	'даћа која се прави(ла) за годишњи помен умрлом'
г	'верско помињање умрлих предака (обично о крсној слави), читуља'
2	'обред кађења кољива и сечења славског колача; колач и жито који се носе да их свештеник прекади; исп. прекадња (а)'
3	'друга крсна слава, мала слава, преслава, заветина'

а. *Прекада* као помен, молитва за умрлог

Као основно значење именице *прекада* издвојили смо 'молитва за умрлог (уз кађење, прекађивање гроба), помен; помен уопште'. Типично за ово значење јесте то да се *прекада* прави за једну особу (честе колокације су, како показује грађа, *учиниџи (некоме) прекаду, очайџиџи (некоме) прекаду*). Нпр.:

Ужди синко једну најдебљу свијећу ... да се окупе сељани да чинимо пок. Аћиму прекаду (НПр Врч. 3, 70). По старом обичају морала је породица умрлог давати ... даћу, на дан укопа, а тако исто и о прекадама, т. ј. седмодневном, четрдесетодневном, полугодишњем и годишњем помену (Ерд. 2, 285).

Дакле, кађење се јавља као пратећи елемент молитве, односно помена (в. фусноту 4), али је оно тек један, додуше веома важан, елемент обичаја.

б. *Прекада* као обредно гошћење

Колокацију *гаџи/држаџи прекаду* (из дефиниције помињане под т. 2.1) везали смо за прво подзначење речи *прекада* (1б), дефинисали смо га као 'ритуално гошћење, част у храни и пићу која се одаје умрлом (обично пре јесењих Задушница)'. Прекада у овом смислу може бити намењена једној особи, умрлој недавно, а може бити и намењена свим умрлим прецима.

Пошто се Кочићев пример, једини који наводи РМС, нашао и у грађи за Речник САНУ, погледали смо шири контекст (у тексту П. Кочића курзивом смо обележили део који се односи на прекаду):

Тако би, преко љета, зарадио нешто за зиму, да се прехрани и прислужи свијеће на гробовима своје чељади. То га је много стајало, али он је сваких Задушница, и зимских и јесенских, палио свијеће и *држао гаће и прекаде*.

– Ама виђе ли ти, Вујо, какав је данашњи свијет ... шјутра су Задушнице ... Шјутра ће бити гробови наше чељади мрачни, неосвијетљени. *Немам чиме споменути мртве своје нити имам чиме дароваџи кљасџа и сакаџа за њокој дуџа њиови*'.

Видимо да је реч о човеку који, иако једва саставља крај с крајем, тешко зарађен новац чува и даје како би одржао сећање на своје умрле. Судећи по контексту, јасно је да *џрекада* овде не означава кађење гроба (или бар не само то), већ пре свега обредно гошћење, чашћавање храном и пићем, обично сиромаша и болесних, као вид жртвеног дара за умрле. Из овог примера види се важност ширег контекста за правилно дешифровање значења, а самим тим и правилно дефинисање.⁹ Недовољна ширина контекста, дакле, била је вероватно један од разлога да се да не одговарајућа дефиниција у РМС. Уз то, реч није део општег лексичког фонда, везана је за обичај који се у разним крајевима различито назива, па је могуће да је редактор није знао; због тога је морао да се ослони на друге речнике (и тамо је нашао дефиниције које указују на кађење), или на дефиниције речи творбено повезаних (нпр. мотивног глагола *џрекадиџи*).

У грађи се налази и следећи пример:

Србин тежак у Крајини ... са прекадом¹⁰ завршује сву почаст умрлом (Иванчевић П., БВ 1898, 226).

Текст је писао свештеник Петар Ст. Иванчевић, упознат са народним обичајима; носи наслов *Српски народни обичаји око мртваца и џри укоју*. У чланку приличне дужине (текст сложен двостубачно протеже се од 224. до 228. стране, а стране су великог формата) врло детаљно су описани обичаји (I. *Посао око мртваца и сиремање за укоју*. II. *Жалоси*. III. *Даћа*. IV. *Задужнице и џрекада*. V. *Врачања и џаџања*.).

Пример указује на то да је прекада у вези с одавањем почести, даровањем хране и пића мртвима за душу.

Свештеник пише да постоје зимске и јесење Задужнице¹¹ и да је обичај на јесење Задужнице *џрекађиваџи*, да је за сваког умрлог те године у кући потребно заклати по једног душног брва.¹² Свештеник још каже и то да су народу

⁹ О томе како је немогуће рећи колико дуг треба да буде лексикографски контекст приликом ексерпције говори Згуста: „Veoma često stvarna signifikacija neke riječi može se razumjeti samo ako se uzme u obzir ne samo neposredni kontekst nego i ono što je rečeno mnogo strana prije ili poslije” (1991: 216, у фусноти).

¹⁰ Овај пример занимљив је из више разлога. Лексикограф га не би могао са сигурношћу употребити без провере ширег контекста и због синкретичног облика инструментала јд. именице *џрекад*, такође потврђене грађом, и инструментала јд. именице *џрекада* (примери у којима се јављају синкретични облици који се не могу без дилеме приписати одређеној одредници морају се одбацити).

¹¹ Зимске су „увијек у суботу, пред месне покладе”, док „јесенске ... долазе треће суботе по малој Госпојини, не рачунавши ону суботу, ако је Госпојина у суботу била” (1898: 226).

¹² У народу се каже: „Колико је у кући умрло глава, толико се мора заклати душних брва!” (1898: 226).

прече зимске Задушнице, али да се из практичних разлога прекађује у јесен, „пошто је у јесен лакше тежаку до свачега доћи” (Иванчевић П., БВ 1898: 226).

П. Иванчевић објашњава да се оном ко умре нпр. у јануару не прекађује до јесенских Задушница, а оном ко умре нпр. у септембру прекађује се одмах, чим дођу јесење Задушнице. И каже још и то да се у селима у Босанској Крајини не обележавају четрдесетнице, полугодишњице и годишњице. Чини нам се да би се то могло објаснити практичним разлозима и немогућношћу да се сви ти датуми обележе обредним гошћењем уз задушно жртвовање брава (в. мало ниже шта о томе каже Ердељановић).

Аутор затим објашњава у чему се састоји прекада. Он каже да се она планира чим се приближе јесење Задушнице, да се набављају пиће и *бравче*.¹³ Кад се прекађује, каже аутор, поставља се биљеж умрлом (споменик).¹⁴

Иванчевић овако описује обичај:

Цијеле недјеље пред Задушнице прекађује се. Довезе се биљеж (надгробни камен), постави се на гроб и онда иду кући, гдје се поставља софра, као и на даћи, само што на даћу дође ко год хоће, а на прекаду само упокници, својат и ко се позове од комшија (1898: 227).

Дакле, као и даћа, и прекада је ритуална гозба. Даће се дају више пута током прве године од смрти (првог дана после смрти, затим седмог, четрдесетог, после пола године и годину дана, с мањим или већим разликама у појединим крајевима),¹⁵ док се прекада даје једном, и то на јесење Задушнице.

в. Даћа која се правила за годишњи помен умрлом

Међутим, и ту има одступања, па се у неким крајевима прекадом назива ’даћа која се правила за годишњи помен умрлом’:

Прва се [посмртна] даћа звала у кучкијех Срба „подуше” ... друга „душодреше” ... четврта „годишњица” или „седмине” или „прекаде” (Дуч. С. 1, 269).

И Ердељановић пише о прекадама које се поклапају с поменима:

Даће и прекаде. По старом обичају морала је породица умрлога давати обилату част, даћу, на дан упоа а тако исто и о прекадама, т. ј. седмодневном, четрдесетодневном, полугодишњем и годишњем помениу. Прва се прекада звала Велика Прекада или седмина. Великим трошковима о прекадама се ионако оштећена породица скоро упропашћавала. Зато су власти даће забраниле, а и прекаде су сад много умереније (Ерд. 2, 286).

¹³ „Ако је мушко умрло, онда се коље мушко марвинче ... ако је и женско умрло, то се онда коље и женско бравче” (1898: 227).

¹⁴ „Биљеж је једноставан, велики камен, који се мало отеше и начини на њему знак крста ... Што је гођ већи биљеж, то је већа дика и понос оних, што га умрлом подижу” (1898: 227).

¹⁵ В. о томе СМР, под *gaћа*.

г. *Прекада* као читуља

За етнографију је занимљив и податак о томе да *џрекада* у Херцеговини, Црној Гори и Боки означава: 'верско помињање умрлих предака (обично о крсној слави), читуља'. Ту налазимо следеће примере:

У црној гори [sic!] о крсном имену одоцнио се поп да по обичају пријед ручка учини прекаду мртвијем од оне куће (НПР Врч. 2, 134). Планински динарски људи ... често имају читуље, у којима су забележена имена ... предака, и о слави или крсном имену и задушницама све их помену („Прекада”) (Цвиј. 7, 83). Мртвима треба вршити прекаду, ради напретка укућана (Радуловић И., ГлЕМ 1936, 61). Генеолошка сећања се освежавају читуљама ... прекадама и другим верским споменима мртвим (Вукос. С. 2, 5).

Врчевићева народна приповетка *Сјомен мртвијем на крсно име* (из које је први пример у пасусу изнад) пружа занимљиве етнографске податке:

Нема куће у Херцеговини, Црној гори па ни по Боки Которској у којој нема читула у којој стоје написана имена мртвих оне куће, и како који умире настављају се у читули њихова имена, и сваке године о крсном имену чини им се тако названа „прекада” спомињући сва имена редом (НПР Врч. 2, 134, у фусноти).

Иначе, приповетка је шаљива: званице су гладне, а испоставило се да је читуља (*чијула*) подужа и да ће протећи прилично времена док се не спомену сви мртви из дате куће, па је попу саветовано да спаја по неколико имена.

2.3. *Прекада* као обред везан за крсну славу

Под бројем два издвојили смо значење које смо дефинисали као 'обред кађења кољива и сечења славског колача; колач и жито који се носе да их свештеник прекади;¹⁶ исп. прекадња (а)'.¹⁷

Прекада [је] ... кађење славског колача (Рођевићи, Краљево, Милован. Е. 1). Прекадом се зове сечење славског колача по домовима (Морача, Добр.). Прекада [је] ... славски хлеб над којим је свештеник у цркви извршио одређени обред (очитао пригодну молитву, прелио црним вином и прекрстио) (србијанско Полимље, Ник. Мир.).

Из примера сазнајемо да се колач може прекадити и код куће и у цркви. Иначе, већина примера за прекаду у овом значењу потиче из збирки речи, такође драгоценог извора за етнографију.

2.4. *Прекада* као преслава, заветина

И на крају, под бројем три издвојили смо значење 'друга крсна слава, мала слава, преслава, заветина'. Ево примера који то потврђују:

¹⁶ Наравно, у питању је метонимија.

Срби имају две Славе: једна је велика (права Слава), а друга је мала (Прекада) (Миј. С. 3, 52). Мала Слава или прекада слави се ... као и велика или права Слава, с том само разликом, што се она слави само један дан (И., 72). Намерава да га натера да своје славе сведе на просте прекаде (Радић Д. 1, 75). Прекада је заветина, мала слава (Велики Шиљеговац, Расина, Дин.).

Ово значење везано је за подручје централне и јужне Србије (Левач, Темнић, Врњачка Бања, Расина).

2.5. Прекада у народној пословици

Занимљива је и народна пословица, потврђена из два извора:

НПосл **чинити штети прекаду** *јајиии сећање на нешто лоше, што је најбоље заборавити* (?) (НПосл, Луча 1899, 90; ЦГл 1899, 48/3).

Објашњење ове пословице нисмо нашли, али смо понудили своје (и будући да нисмо сигурни у тачност свог тумачења, дефиницију смо дали са знаком питања).

3. Закључак

Овим радом желели смо да скренемо пажњу проучаваоцима разних области на то да се у грађи за Речник САНУ могу пронаћи одговори на многа питања. То смо показали на једном појму из области етнографије. Желели смо да укажемо на богатство података које пружа Речник САНУ, при чему мислимо на његове објављене томове, али и све оно што је у његовим темљима и што читаоцима није пред очима – сва она грађа која бива изостављена из штампане књиге, а која мора бити узета у обзир како би се реч исправно представила.

Грађа је ексцерпирана из различитих извора: из књижевних дела, етнографских зборника, часописа; сва та писана продукција сигурно не може бити узета у обзир приликом етнографских истраживања, а драгоцени подаци о духовној култури и обичајима српског народа могу се пронаћи управо у њој.

Чак и када је реч о обичају који је раширен и познат у народу, а такви су углавном обичаји у вези са крсном славом и сахрањивањем, они се јављају под разним називима; осим тога, савремени начин живота одвојио нас је од онога што је било уобичајено за наше претке. О многим обичајима нема довољно записа, па је сваки мало детаљнији опис драгоцен за етнографска истраживања.¹⁷

¹⁷ О томе како се полако губе обичаји позивања мртвих предака на крсну славу код Срба у селима румунског Баната и намењивања славске хране мртвим прецима домаћина,

Покушали смо и да скицирамо како изгледа посао лексикографа у делу који се на први поглед не чини компликованим: задатак је био одредити значења и синтаксичко понашање именице, не нарочито фреквентне, и ограничене употребне вредности. Овај посао довео је до неочекиваних открића и реконструкције прилично богате полисемије једне мало познате речи.

Коришћени речници и енциклопедије:

- Вуков Рјечник: *Српски рјечник истаумачен њемачкијем и латинскијем ријечима*. Скупио га и на свијет издао Вук Стеф. Карацић. Четврто државно издање. У Београду 1935.
- ЕП: *Енциклопедија православља*. Књ. 3, II–III (гл. уредник Димитрије М. Калезић). Београд: Савремена администрација, 2002.
- РЈА: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. I–XXIII. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1880–1976.
- Р–К 2: Светомир Ристић и Јован Кангрга. *Речник српскохрватској и немачкој језика*. II део: српскохрватско-немачки. Београд, 1928.
- РСАНУ: *Речник српскохрватској књижевној и народној језика*. I–. Београд: САНУ: 1959–.
- РСЈ: *Речник српској језика*. Нови Сад: Матица српска, 2011.
- СМР: Ш. Кулишић, П. Ж. Петровић и Н. Пантелић. *Српски митолошки речник*. Београд: Нолит, 1970.

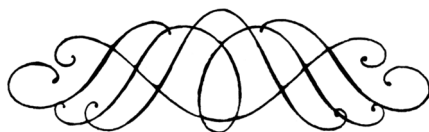
Цитирана литература:

- ЂОРЂЕВИЋ 1896: П. П. Ђорђевић. *Годишњак Српске краљевске академије*. књ. IX. Београд.
- ИВАНОВИЋ 2013: Н. Ивановић. *Речник САНУ и његова улога у лексичкој стандардизацији српској језика (са историјској и лексикографској аспектима)*, рукопис необјављене докторске дисертације. Београд: Филолошки факултет.
- ИВАНОВИЋ и др. 2016: Н. Ивановић, М. Јакић и С. Ристић. „Грађа Речника САНУ – потребе и могућности дигитализације у светлу савремених приступа.” У: С. Ристић, И. Лазић Коњик и Н. Ивановић (ур.). *Лексикологија и лексикографија у светлу савремених приступа*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 133–154.
- ЈОВАНОВИЋ–ЛЕВУШКИНА 2020: В. Јовановић и Р. Левушкина. „Електронска форма Речника САНУ као извор за израду речника српске лингвистичке терминологије.” *Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* Vol. 46 (2), 717–731.
- РИСТИЋ–ИВАНОВИЋ 2017: С. Ристић и Н. Ивановић. „О лексикографији Александра Белића – из необјављених рукописа.” У: Д. Мршевић Радовић, Б. Сувајџић и С. Танасић (ур.). *Александар Белић, српски лингвиста века*. Књ. 2, *Александар Белић и ствари слависти*. *Под кровом Српске академије наука и уметности*. Београд: Филолошки факултет – Међународни славистички центар, 195–260.

као и о проблемима реконструисања обичаја на основу казивања тамошњег живља в. Трубарац Матић (2018).

- Стиловић 2017: Р. Стијовић. „Грађа за Речник САНУ – благо које треба сачувати.” *Наш језик* XXXVIII/3–4, 201–207.
- Стиловић и др. 2017: Р. Стијовић, О. Сабо и Р. Станковић. „Речник САНУ као база термилошких речника (на примеру речника кулинарства).” У: П. Пипер и В. Јовановић (ур.). *Словенска терминологија данас*. Београд: САНУ и Институт за српски језик САНУ, 109–123.
- Стиловић и др. 2020: Р. Стијовић, Р. Станковић и М. Шкорић. „Веб-алат за управљање грађом Речника САНУ и анотација листића.” *Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 46/2, 1085–1094. <https://hrcak.srce.hr/clanak/356631>
- Трубарац Матић 2018: Ђ. Трубарац Матић. „Елементи култа предака у славским обичајима Срба из клисурских села румунског Баната (Белобрешка, Дивич, Стара Молдава).” *Исхогиџија* 4, 373–383.
- Џонсон 1755: Samuel Johnson. *Preface to a Dictionary of the English Language*. (Ed. by Jack Lynch). <https://jacklynch.net/Texts/preface.html>

Александра Марковић
Институт за српски језик САНУ, Београд
aleksandra.markovic@isj.sanu.ac.rs

ОД ЈЕДНОГА УДАРЦА ДУБ НЕ ПАДА*

У паремиолошким јединицама (пословицама и изрекама) садрже се архаични слојеви менталитета различитих народа, а огледа се и историјски развој појединца, као и богата колективна искуства која им дају дидактички карактер. Оне језгровито и сликовито преносе слике из живота, вредности и обичаје ранијих епоха у различитим друштвима. Досадашња лингвистичка проучавања ових језичких јединица тицала су се синтаксичко-стилистичких карактеристика у оквиру једнојезичних истраживања, док су им контрастивна сагледавања приступала као језичким јединицама двају или више језика, подударним, сличним или различитим и супротним.

Уколико се ради о контрастивном приступу, традиција превођења показала је да превођење фразеолошко-паремиолошких језичких јединица спада међу најтеже преводилачке задатке. У традицијској се посебно захтевним сматра преношење семантичког и функционално-стилског, као и емоционално-експресивног садржаја пословице или изреке. Посебан проблем превођења за преводиоца представљају националноспецифичне јединице, чији карактер, а самим тим и превод, зависи од лингвистичких и екстралингвистичких фактора. Очекивано, превод је умногоме лакши уколико се упоређују два структурно и генетски сродна језика, јер су њихова граматичка структура и лексички састав слични. Језици чије су паремиолошке јединице предмет овог рада нису ни структурно, а ни генетски сродни.

Турским и српским језиком говоре и пишу два балканска народа која су у прошлости имала дужи непосредни контакт, што је резултирало великим бројем турцизама у српском језику. На пример, најновија истраживања указују на то да у савременом српском језику има око 3000 турцизама од којих више од 50% представља одомаћене и фреквентне турцизме.

Због контакта у прошлости у важне задатке убраја се и контрастивно представљање паремиолошких фондова ових језика. Као предмет контрастивног сагледавања једног сегмента паремиолошких фондова два језика овом приликом је изабрано представљање типова пословица и изрека с компонентама које означавају дрво или део дрвета, како би се указало на

* Овај рад финансирао је Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије према Уговору број 451-03-47/2023-01 који је склопљен са Институтом за српски језик САНУ.

сличности и разлике које се јављају на структурно-семантичком плану. Главне лексичке компоненте које улазе у састав разматраних пословица и изрека су: *дрво, губ*, односно *аџаџ, одун*. Такође, у компонентни састав улази и лексема којом се именује део дрвета: *џрана – dal*. Српски паремиолошки фонд екскерпиран из описних и фразеолошких речника броји око 30 пословица и изрека с компонентама *дрво, губ, џрана*. У турском језику бележи се око 25 пословица и изрека с компонентама *аџаџ, одун, dal*. Лексема *дрво* у Речнику САНУ има пет семантичких реализација, а у примарном значењу именује „вишегодишњу, обично високу биљку врло чврсте грађе, чије је стабло причвршћено кореном за земљу, у доњем и средњем делу голо, а при врху обрасло гранама и лишћем”. Лексема *губ* која има слабо развијену полисемантичку структуру – три семантичке реализације, у секундарном значењу означава „дрво уопште; велико, старо дрво”. Лексема *џрана* има веома развијену полисемантичку структуру са седам семантичких реализација (примарно значење у Речнику САНУ је: „тањи, савитљивији део дрвета, израстао из стабла (или из самог корена код жбуња), који се даље разгранавља у границе”).

Као посебне устаљене јединице у реченичној форми, пословице и изреке је при преводу текста најпре важно препознати, одвојити их од слободних вишелексемних спојева речи, те, како је то већ општепрепоручљиво, када год је могуће, преводити их пословицама, тј. изрекама. Такво преводчење подразумева наводчење еквивалената у оба језика – паремиолошке јединице имају исто глобално значење, структурнограматички облик и стилске карактеристике или пак наводчење аналога – паремиолошке јединице имају исто или слично глобално значење, али различит структурнограматички облик и лексички састав.

Наведшемо примере контрастивног представљања паремиолошке грађе екскерпираних из описних речника српског језика, *Српских џословица* Вука Караџића, *Пословица* Ђура Даничића, као и из дескриптивног речника турског језика и постојећих речника турских пословица.

1. Прави српско-турски паремиолошки еквиваленти:

срп. *Каг мајарца у свайџове зову мора, да је џонесџало или воде или дрва.* / тур. *Eşegi düğüne çağırılmışlar, “ya su lazımdır ya odun” demiş.*

срп. *Ог једнога ударца губ не џага.* / тур. *Bir vuruşla ağaç devrilmez.*

срп. *Млаго се дрво савија.* / тур. *Ağaç yaş (fidan) iken eğilir.*

2. Српско-турске пословице које се преводе аналогом, а у оба језика садрже лексему *дрво / аџаџ, џрана / dal, губ / odun*:

а) паремиолошке јединице оба језика садрже једну од наведених лексема:

срп. *Од сваког дрвѣи се не шѣшу (шраве) сшреле.* / тур. *Her ağacın meyvesi olmaz.* (досл. Не бива воће од сваког дрвета¹).

срп. *Не сеци шрану на којој сециш.* / тур. *Küstüğün dağın odununu kesme.* (досл. Не сеци дрво из горе на коју си се наљутио).

б) српска паремиолошка јединица укључује једну од наведених лексичких компонената:

срп. *На зимовишћѣ не иди шде није грва, хлеба и сшлага.* / тур. *Dibi görünmeyen sudan geçte.* (досл. Не прелази воду чије се дно не види).

срп. *Дрво се на дрво наслања, а човек на човека.* / тур. *Adam adama (gene, her zaman) gerek olur.* (досл. Човек је човеку (изнова, увек) потребан).

в) турска паремиолошка јединица укључује једну од наведених лексичких компонената:

срп. *Није свако Туре за везира.* / тур. *Her ağaçtan kaşık olmaz* (досл. Не бива кашика од сваког дрвета).

срп. *Коњ који вуче шшј се и шшуче.* / тур. *Meyve veren ağaç taşlanır.* (досл. Дрво које рађа воће се каменује).

срп. *Грубим шудима и бесним шсима ваља с шшш сишш.* / тур. *Az ateş çok odunu yakar.* (досл. Мало ватре изгори много дрва).

срп. *Нико није савршен, нишш није савршено.* / тур. *Ağaç ne kadar uzasa göğes ermez.* (досл. Колико год дрво да се рашири не може досегнути небо).

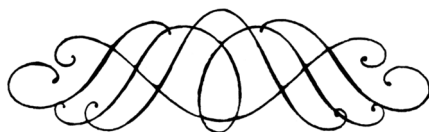
Може се утврдити да и српски и турски језик бележе велики број пословица и изрека уопште, па тако и оних које садрже лексему *дрво*, односно *губ* и *шрану*. Лексема *дрво* се у компонентном саставу пословице или изреке семантички реализује углавном у наведеном примарном значењу или у секундарном: „исечено, исцепано комађе стабла и грана дрвета (1а) које се употребљава за огрев”. Понегде се јавља у фигуративном значењу мотивисаном метафором, када означава човека, нпр. *Млаго се дрво савија*. За три српске пословице постоје прави еквиваленти у турском језику, који у потпуности преносе смисао и који имају идентично значење, као и синтаксичку структуру. Такве паремиолошке јединице се и преводе еквивалентом, док се паремиолошке јединице које имају исто значење, а различиту синтаксичку и граматичку структуру преводе аналогом (разликује се компонентни састав паремиолошке јединице, али је глобално значење идентично). Оне могу у оба

¹ Досл. јесте скраћеница за „дословно”, односно означава „дословни, буквални превод”.

језика садржати наведене лексичке компоненте или само у српском, односно само у турском паремиолошком материјалу. Очекивано, број паремиолошких аналога је већи од правих еквивалената у паремиолошким системима двају језика.

Наташа Вуловић Емонтс
Институт за српски језик САНУ, Београд
natasa.vulovic@isj.sanu.ac.rs

Марија Ђинђић
Институт за српски језик САНУ, Београд
marija.djindjic@isj.sanu.ac.rs

О ЈЕДНОМ ТОПОНИМУ – ШИКУЉЕ И О ЈЕДНОМ ХЕРПЕТОНИМУ – ШИКУЉА*

У општини Лукавац (Федерација Босне и Херцеговине) налази се муслиманско село *Шикунје*. На брдима код Шикунја до грађанског рата у Босни и Херцеговини постојало је село Српске Шикунје,¹ које је дотад имало четрдесетак кућа. Према турском попису зворничког санџака из 1528. године, нахија Смолућа обухватала је 11 села: Гнојница, Горњи Лукавац, Доњи Лукавац, Миричина, Крушевица, Деветак, Добошница, Доња Смолућа, Горња Смолућа, Средња Смолућа и Пурачић, те укупно 243 српска домаћинства. И пре овог пописа Срби су насељавали ову нахију (HANDŽIĆ 1975: 107).²

Ристо Јеремић, први домаћи лекар у Босни и Херцеговини и један од оснивача Српског просвјетног и културног друштва „Просвјета”,³ пише да се у све срезове тузланске области ново становништво православне вере досељавало из Старог Влаха, Полимља, горњег Подриња, Херцеговине и Црне Горе (ЈЕРЕМИЋ 1922: 150). Наш етнолог Миленко Филиповић каже да се зна да на територији Зворничко-тузланске епархије „има много православних родова пореклом из источне Херцеговине”, иако „нису вршена обимнија проучавања порекла становништва” (Филиповић 1939: 23). Босанскохерцеговачки османиста и историчар Адем Ханџић даје податке да су се „покрети влаха”⁴ из оскуднијих и напученијих области јужне Херцеговине, Црне Горе

* Овај рад настао је из рукописа обимније монографије о херпетониму *шарџан*, која се тренутно израђује у оквиру пројекта Матице српске *Бајрахољско-херџећољски речник српскога језика*. Појединости у тексту унеколико су измењене.

¹ Српске Шикунје код Пурачића помиње 1909. године у *Босанској вили* сакупљач народних умотворина Љубомир С. Василијевић, где је био забележио бајку *Зашићо љуница воли зетја* (Василијевић 1909: 13). У овој бајци се налази драгоцен запис о херпетониму *шарџан* ‘поскок’ у овом селу, који је типичан дијалектизам с простора Старе Херцеговине.

² За време грађанског рата, током 1992. године, цео смолућки крај био је под опсадом. Војска Републике Српске у специјалној операцији „Смолућа” спасла је из обруча око 7000 људи у августу исте године (Боројевић–Ивић 2014: 233). Дана 24. новембра 2022. године боравио сам у Шикунјама. Тамо сам разговарао с неколико локалних мештана изнад 60 година као и с једним старијим – Фехимом Туркићем (1940).

³ Просвјета је основана 1902. године у Сарајеву као друштво које је имало за циљ да очува српску културу и идентитет у Босни и Херцеговини. Забрањено је 1949. године, да би свој рад поново покренуло на Видовдан 1990. године у Сарајеву.

⁴ А. Ханџић користи се, као и Турци у својим пописима, термином *влах* за православне Србе, избегавајући тиме употребу етнонима *Срби/Србин* да означи народ који је живео у тим крајевима и који је био присиљен на миграције.

и Србије према сјеверу, сјеверозападу и западу у граничне области” (HANDŽIĆ 1975: 96) одвијали у три фазе: прва 1470. године после пада Херцеговине и оснивања херцеговачког санџака, друга после 1512. године након турског освајања области према Сави, када су границе зворничког санџака померене до Саве, и трећа иза 1528. године после пада јајачке бановине, када су „власи из области коју су затварале ријеке Дрина, Сава, Босна и Спреча кретали преко Босне на запад у порјечја Укрине и Врбаса” (HANDŽIĆ 1975: 96). На другом месту пак А. Ханџић још је изразитији у свом непомињању Срба приликом миграција становништва: „Већ у другој половини XV стољећа бројне скупине влаха, из пренасељених крајева Херцеговине и Црне Горе, пошле су према сјеверу и населиле проријеђена подручја у цијелој сјевероисточној Босни. У долини ријеке Босне у толикој мјери су власи населили троугао између тврђава Маглај–Добој–Тешањ да је прије 1489. године био донесен и посебан закон о маглајским власима. Утврђено је (према попису из те године) да су у подручје Маглаја дошли власи Бањани из Херцеговине, и то у великом броју, око 800 домаћинстава, док су власи Рудињани, из Рудина у Херцеговини, населили подручје тврђаве Теочака, на источној страни те области. Падом угарске Сребреничке бановине, око 1512, влашке имиграције шире се у цијелој сјевероисточној Босни између ријека Дрине и Босне све до Саве” (HANDŽIĆ 1994: 238).

Пишући о пореклу становништва тузланске области, Р. Јеремић је топоним *Шикунџе* сврстао у несловенске, без икаквог објашњења о томе. Уврстивши овај назив села међу несрпске, српски лекар је вероватно повезао основу *шук-* с турцизмом *шук* ‘танак листић злата, сребра или другог метала као украс, клободан, козар’. Он није могао знати право порекло овог топонима, нити је у време писања своје монографије имао на располагању речнике који су много деценија касније дефинисали поједине лексеме у вези с овим називом села. Занимљиво је да се у српском језику две врсте змија из истог рода називају *шукунџа*: *Hierophis gemonensis* и *Hierophis viridiflavus* (Милорадов и др. 2019). Хрватски зоолог Мирослав Хирц овај назив змије забележио је на Велебиту (тај податак преузима и РЈАЗУ), а деминутив *шукунџица* на Велебитском подгорју (HIRTZ 1928). У РМС једино значење лексеме *шукунџа* јесте управо ‘*Zamenis viridiflavus*’, што је стари научни назив за *Hierophis viridiflavus*. Могло би се помислити да херпетоним *шукунџа* има везе са значењем српског ономотопејског глагола *шикајти* ‘испуштати шиштав, пискав глас, шиштати (о змији, гуски и сл.)’ (РМС), које потврђује и Скок: „Ономатопеја својим елементом *си-*, *ши-* означаје и звук гусака, змија, кад су субјекти од *шикајти*, *шиче* (не *шика*)” (Скок III: 392); на овакво порекло упућује и РЈАЗУ под одредницом *шукунџа*. Шиштање или шикање особина је свих на-

ших врста змија: и неотровних и отровних, тако да се ове две врсте не одвајају тим својством од осталих змија. Вероватније је, међутим, да херпетоним *шикуља* ипак има везе с једним другим значењем овог глагола – ‘шибати, бичевати’ (*шикайи-шикам*; РМС), будући да обе ове врсте змија имају дугачак и танак реп који подсећа на бич. С тим у вези стоји именовање у Старој Херцеговини *шибавица* (Врчевић 1876: 90) или енциклопедијско *зелена бич-змија* (РАДАНОВИЋ 1969), што је буквални превод од енглеског *whip snake* (енгл. *whip* ‘бич’). С обзиром на то да ниједна од ових двеју врста нема станиште у овом делу Босне и Херцеговине, ојконим *Шикуже* по свој прилици није у вези с херпетонимом *шикуља*, чак ако се у разматрање узму и други топоними истог образовања на српском језичком подручју: село *Шикуже* југоисточно од Вареша или брдо *Шикужа* између Кисељака и Високог.

У приповеци Симе Матавуља *Ђукан Скакавац* главни јунак слушкињу Томку увредљиво назива *шикуљом*: „Шикужо од шикужо!... Растргнућу те! Цријева ћу ти просути... И – ша! шикужо!”, те мало даље наслућује се значење ове речи: „Зар она једина у овој кући да нема жвр од мене. Треба јој ура да дође из сусједства. Ја јој кажем да је шикужа. Томка цикну: – Нијесам ја то! Није нико од мога рода то! Не смијеш ти мене...” (МАТАВУЉ 1896: 220–221). Из овог кратког одломка да се закључити да је лексема *шикуља* овде употребљена погрдно. Моциони суфикс *-уља*, којим се у српском језику граде именице различитих значења, у семантику деривата (махом бића женског пола) уноси „посебну, најчешће погрдно значењску нијансу” (ЋОРИЋ 1982: 152). Ова нарочита нијанса најчешће води порекло од погрдног значења основе. Лингвиста Божо Ћорић даје примере: *йојануља*, *шијоркуља*, *иргуља*, *махнићуља*, *рућуља*, *роћуља*, *широкуља*, *облизуља*, *шикуља* итд., те за последњу лексему каже да означава „високу жену, али и змију понегде” (ЋОРИЋ 1982: 152).⁵ Зоолошко значење Б. Ћорић је нашао у РМС, а оно прво – у РЈАЗУ, где стоји: *високу жену зову шикужом*, и да је реч забележена у Лици. Код Матавуља, међутим, лексема *шикуља* има мало другачије значење: она тамо означава крупну, јаку, пуначку, једру жену с наглашеним облинама као симболима плодности. Ова семантичка веза успостављена је с основним значењем глагола *шикайи (се)* ‘љуљати (се), њихати (се)’ због тога што се жена шикужа љуља, њише док иде, што нам наговештава Ђукан Скакавац својом жустром опаском да Томки треба „ура да дође из сусједства”. Да је шикужа

⁵ Б. Ћорић каже да је суфикс *-уља* слабо продуктиван у српском језику, док Иван Клајн не говори о фреквентности овог суфикса, али даје много више пејоративних изведеница: *б(ј)еснуља*, *Бачкуља*, *шрбуља*, *црнкуља*, *йразнуља*, *мршвуља*, *йојишчуља* итд. (КЛАЈН 2003: 195). Додао бих овде још и *йичкуља*, *дромфуља*, *лавуља*, *јебуља*, *мазуља*, *кмезуља*, *ћузуља*, *курвуља* итд. из разговорне употребе језика, чиме се ипак потврђује велика продуктивност суфикса *-уља* у српском језику.

заиста жена с истакнутим облинама, посредно потврђује географ Јевто Дедијер у својој студији о Херцеговини, који на једном месту пише: „земља шикуља, добра за род” (ДЕДИЈЕР 1909: 197). Значење шикуље пренесено је овде са жене на земљу.

Будући да је једра и крупна жена још од винчанске културе на нашим просторима симбол плодности, рађања и живота, лако је било пренети њене особине и својства на земљу, која такође мора бити плодна, родна и животна. Дакле топоним *Шикуље* у очима Херцеговца који је напустио кршну родну грудну означава крај, предео у коме има обиље плодне земље с изразитим рељефом.

И з в о р и и л и т е р а т у р а :

- БОРОЛЕВИЋ–ИВИЋ 2014: Данко Боројевић и Драги Ивић. *Војска Рејублике Срјске*. Београд: Српски ратни ветерани Општине Чукарица.
- ВАСИЛИЈЕВИЋ 1909: Љубомир С. Василијевић. „*Защито љуница воли зейта*, народна прича, забиљежио у Српским Шикуљама код Пурачића.” *Босанска вила* бр. 1, 13–14.
- ВРЧЕВИЋ 1876: Вук Врчевић. „Народно сујевјерије, или врачање, слутња и бајање, Дио десети – Једовите живине.” *Србадија, илустрирован лист за забаву и љоуку* св. 6, 90–91.
- ГАВРИЛОВИЋ 2012: Драгана Гавриловић. *Масовни злочини муслиманских и хрвајских снаја над Србима 1992–1995*. Институт за истраживање српских страдања у XX веку, онлајн издање.
- ДЕДИЈЕР 1909: Јевто Дедијер. „Херцеговина.” *Срјски ејнојрафски зборник*. Књ. 12. Насеља српских земаља. књ. VI. Београд, 1–448.
- ЈЕРЕМИЋ 1922: Ристо Јеремић. „О пореклу становништва тузланске области.” *Гласник Геојрафској друштва*, 141–157.
- КЛАЈН 2003: Иван Клајн. *Творба речи у савременом срјском језику*, други део. Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства – Матица српска – Институт за српски језик САНУ.
- КРСМАНОВИЋ 2000: Момир Крсмановић. *И Бој је зайлакао над Босном*. Београд: Панграф.
- МАТАВУЉ 1896: Симо Матавуљ. *Ђукан Скакавац*, III део, Дело, 10. књ. Београд, 213–229.
- МИЛОРАДОВ и др. 2019: Дејан Милорадов, Ивана Ћелић, Катарина Сунајко, Имре Кризманић и Растко Ајтић. *Бајрахолошко-херјейолошки речник*. Нови Сад: Матица српска.
- РАДАНОВИЋ 1969. Карл П. Шмит и Роберт Ф. Ингер. *Гмизавци. Илустрирована енциклопедија живојинској царсјива*. Превела Даринка Радановић. Љубљана – Београд – Загреб: Младинска књига.
- РЈАЗУ: *Рјечник хрвајској или срјској језика*. I–XXIII. Загреб: ЈАЗУ, 1880–1976.
- РМС: *Речник срјскохрвајској књижевној језика*. I–VI. Нови Сад: Матица српска, 1967–1976.

СКОК: Петар Скок. *Етимолошки рјечник хрватскога или српскога језика*. I–IV. Загреб: ЈАЗУ, 1971–1974.

ЋОРИЋ 1982: Божо Ћорић. *Моционски суфикси у српскохрватском језику*. Монографије, књ. LIII. Београд: Филолошки факултет Београдског универзитета.

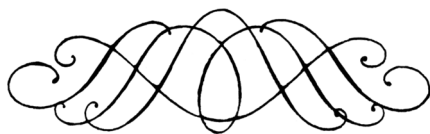
ФИЛИПОВИЋ 1939: Миленко С. Филиповић. „Свети Сава у култу и предању у северо-источној Босни.” *Братство XXX*, 50. књига Друштва Св. Саве, 17–25.

HANDŽIĆ 1975: Adem Handžić. *Tuzla i njena okolina u XVI vijeku*. Sarajevo: Svjetlost.

HANDŽIĆ 1994: Adem Handžić. *Studije o Bosni*. Istanbul: Research Centre for Islamic History, Art and Culture.

HIRTZ 1928: Miroslav Hirtz. *Rječnik narodnih zoologičkih naziva, knjiga prva: Dvoživci (Amphibia) i gmazovi (Reptilia)*. Zagreb: JAZU.

Дејан Милорадов
Матица српска, Нови Сад
dmiloradov@maticasrpska.org.rs

ПРЕИСПИТИВАЊА

Свејлана Слијейчевић Бјеливук

КАКО ЈЕ ФОТОАПАРАТ ПОСТАО ФОТО-АПАРАТ?*

Једно од компликованијих питања правописа српског језика тиче се састављеног и растављеног писања. Тој теми посвећено је цело поглавље *Правовијеса српскога језика* Матице српске објављеног 2010. године. Ово поглавље, под насловом *Сјојено и одвојено њисање речи*, поред *Уводних најомена* обухвата још и следеће мање целине, насловљене редом: *Именице, Заменице, Бројеви и изведенице од њих, Глаголи, Прилози, Предлози, Везници, речце и узвици и Предлошки сјојеви*. Судећи већ по самим поднасловима, недоумице које се могу јавити када је састављено и растављено писање у питању односе се на све врсте речи.

У овом раду размотрићемо један мали део ове теме, и то онај који се односи на писање сложених јединица чији је први део непроменљив страни формант. Будући да је уплив страних речи, нарочито англицизама, у српски језик све већи, јављају се и правописне недоумице у вези са тим како их треба правилно писати. Ово питање подстакнуто је развојем технологија (*џаич-скрин џелефон* / *џаичскрин џелефон*), широм употребом интернета и друштвених мрежа (*фоџо-бомбер* / *фоџобомбер*), напредовањем марке-

* Овај рад је финансирао Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије према Уговору број 451-03-47/2023-01 од 17. 1. 2023. године, склопљеном са Институтом за српски језик САНУ.

тинга, али и индустрије забаве (*фoйџo-џoй / фoйџoџoй; бинџивoчинї / бинџ-вoчинї*), а нарочито је било актуелно у периоду пандемије ковида, те су се јавиле недоумице у погледу писања разних спојева: *ковид амбулaнїџa / ковид-амбулaнїџa; џoсїџковид џериoд / џoсїџ ковид џериoд; лoнї ковид / лoнїковид* итд.

У домаћој лингвистичкој литератури срећу се различити називи за јединице којима се бавимо у зависности од језичког нивоа у оквиру ког се посматрају – од неологизама, преко различитих описних назива, какав је, на пример, назив *џрoчлaнe језичкe сїрукїџурe*, до хибрида и хибридних творевина (када је у питању комбиновање домаћег и страног форманта). Први део оваквих јединица може бити било који формант (дакле, не само лексема) који је непроменљив у датом споју, а независно од тог споја то не мора бити, типа: *aквa-џaрк* наспрам *инїџернeй вeзa* (*aквa-* је непроменљиво и несамостално, *инїџернeй* је ван споја самостална променљива лексема).

Циљеви овог рада су: а) проверити функционалност постојећих правописних решења и б) размотрити могућа решења за уједначавање правописних правила.

Ометајући фактор у прихватању и ширењу правописних правила некада јесте и њихова променљивост. Примера ради, *Правoйис срїскоїџa језика* Матице српске из 2010. године доноси промене у писању речи попут *фoйџo-аїџарaїџ* и *ауїџo-їуїџ*. Наиме, издање из 1993. године прописивало је састављено писање, а ново издање прописује полусложеничко писање. Проблем настаје и када се то решење упореди са решењима које даје *Речник срїскоїџa језика* из 2007. године, чије је издавач иста установа. Којим ауто(-)путем треба кренути и чему треба веровати – каснијем издању Правописа или нормативном речнику? Да ли је *фoйџo-аїџарaїџ* неки другачији уређај од *фoйџoаїџарaїџa* из 1993. године?

Процеси глобализације најчешће се наводе као разлог за промену лексичког састава српског језика (уп. Ћорић 2009; Драгићевић 2011). Језичке промене које настају под утицајем тенденције ка интернационализацији, као последице глобализације (Ћорић 2009: 117), читавају се на свим језичким нивоима и у свим регистрима, али се најпре запајају у публицистичком функционалном стилу, с обзиром на то да је битна карактеристика сваког публицистичког текста да он одражава дати тренутак, дато стање стварности (Тошовић 2002: 304), па самим тим и језичко стање. Због тога најчешће баш у новинама и на интернету налазимо нове сложенице и нове речи, које се касније шире и кроз разговорни и публицистички стил постају део општег лексичког фонда.

Највећи број ових јединица преузет је из енглеског језика и правописно адаптиран само на основу изговора. Ћорић овакве јединице назива и сложеним јединицама са страном препозитивном компонентом, чији је творбени

модел *коміоненіа сїраної йорекла* + *самосїална лексема* као *основинска реч* (Ћорић 2009: 116).

Када је у питању правописни аспект, ове сложене јединице према поменутом *Правойису срїскоїа језика* Матице српске (у даљем тексту *Правойис*) могу се писати растављено (*алфа зраци, ексїрес лонац, жирo рачун, бруїо їежина, доїинї конїїрола, дур лесївица*), састављено, као сложенице (*бодибилдинї, евроїол, еїнойсихолоїїа, зооїаразїїї, зоокуїїура, минибус, конїїра-револуцїїа*) и са цртицом, као полусложенице (*аква-аеробик, алиби-їоїїез, алко-їїесїї, ауїї-линиїа, арїї-рок, гїуїїифри-шoї, нарко-дилер, зен-будизам, кварц-ламїа, какао-млеко, колор-їїелевизор*). У вези са правописом, јављају се много веће недоумице, које се могу сматрати претечом правописних проблема: да ли су то синтагме, полусложенице или је у питању једна реч? Који је принцип поштован и какви су критеријуми за писање: *цудо-сїорїї*, а *рок їевач*? Ако имамо у виду да је и у првом и другом случају први део у самом споју непроменљив, али да је сваки за себе променљива реч, по ком критеријуму нормативисти прописују другачија решења за њихово писање?

У *Правойису* се истиче да су „посебан нормативни проблем почетне саставнице, углавном страног порекла, са статусом или форманата или префиксоида”. Примећујемо да први део ових јединица *Правойис* третира као форманте и као префиксоиде, при чему ваља нагласити и то да је први термин хиперординан у односу на други, па самим тим и није адекватно решење. Префиксоидима се, уобичајено, сматрају несамостални форманти који имају самостално значење (исп. Ивић и др. 2004: 103), а формантима се могу сматрати и префикси и префиксоиди и, на крају, непроменљиве лексеме с атрибутском функцијом.

Као критеријуми за раздвајање полусложеничког од састављеног писања у *Правойису* спомињу се:

а) несамосталност једне или обеју саставница и спојни вокал као пратећи формални знак овог критеријума;

б) прозодијски критеријум (обједињеност акцента);

в) ново значење које настаје обједињавањем саставница, чешће једнопојмовно него двопојмовно;

г) код полусложеница прва саставница одређује другу, дајући јој обележје *їодврсїе речи са оїїїїїм значењем* (уп. т. 82 у *Правойису*).

Када је реч о јединицама којима се бавимо у овом раду, спојни вокал нам не може бити критеријум, јер он изостаје. Други део је, као што смо рекли, готово увек самосталан, а први део такође може бити самосталан: *инїїернеїї їорїїали, инїїернеїї уређаїи, инїїернеїї шoїинї, веш-мацина, їакеш-аранжман, андерїтраунд миље, андреналин їура, ауїїлеїї їродаїа, бизнис клуб, инсїїанїї кафа, поред инсїїанїї срећа, конїїакїї-їруїа* итд. Самосталност

првог дела оваквих јединица, поред тога што су у питању пунозначне речи, огледа се у томе што је њихова парадигма ван дате јединице могућа: *инѿернеѿ, инѿернеѿа, инѿернеѿу...*; *вещ, веща, вещу...*; *ѿакей, ѿакейа, ѿакейу...*; али су ове речи непроменљиве у поменутиим сложеним јединицама онда када се налазе на првом месту: *инѿернеѿ ѿорѿал, инѿернеѿ ѿорѿала, инѿернеѿ ѿорѿалу...*; *вещ-машина, вещь-мащине, вещь-мащини...*; итд.

Прозодијски критеријум такође се може не сматрати чврстим критеријумом, јер већина ових јединица у српском језику има два акцента (*вѣщ-мащѿна* и сл.).

Проблеми се усложњавају у т. 86, где се дају критеријуми за одвојено писање. Ови критеријуми додатно компликују оно што сматрамо проблематичним у правилима из т. 82:

а) непроменљивост речи страног порекла, најчешће англицизма и њена детерминативност;

б) самосталност и променљивост првог члана и његова општија употреба.

Овако образложени критеријуми нису јасно разграничени од критеријума за полусложеничко писање јер је тешко утврдити разлику између „детерминативности” и „обележја *ѿодврѿѿе речи са ѿѿѿѿѿѿим значењем*”, те је неопходно дати јасније критеријуме и једноставнија правила.

Да резимирамо, сложене јединице са страном детерминативном непроменљивом компонентом на првом месту формално се могу бележити тројако: састављено (упркос томе што имају два акцента и задржавају извесни степен аутономије), растављено и полусложенички. Такође, треба имати у виду и то да је први део непроменљив само у том споју (на пример, *бренд менаџер*, од *бренд менаџера* итд., али *срѿски бренд*, од *срѿскоѿ бренда*). То је уједно и критеријум којим се можемо водити у уједначавању правописних решења:

1) Јединице с несамосталним пунозначним формантима који су непроменљиви у датом споју, а ван њега нису у општој употреби као самосталне лексеме, треба писати полусложенички (попут *ѿреѿс-ѿериод, жиро-рачун, лајѿѿ-моѿѿив*). Тиме бисмо решили и новија питања: када се нагомилавају непроменљиви детерминативи страног порекла, у српском језику непрозирни, могли бисмо их писати састављено: *лонѿковид ѿериод* (уместо *лонѿ ковид*), *лоукосѿ комѿанија* (мада је пожељно посезати за српском варијантом *нискобуѿѿѿѿна комѿанија*) итд.

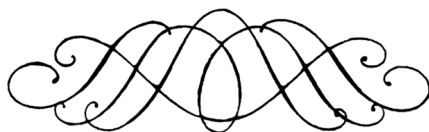
2) Јединице са пунозначним формантом непроменљивим у датом споју, али променљивим ван њега и у општој употреби ван тог споја (попут *бизнис ценѿѿар, инѿернеѿ адреса*) треба писати растављено. Ово правило би унело неке измене у традиционалну правописну норму, јер би подразумевало да се, на пример, *вещ-машина* пише растављено – *вещ мащина*.

3) Несамосталне форманте који најчешће конкретно значење добијају тек у споју (попут префиксоида *фоџо-*, *еко-*, *ејино-*, *зоо-*, *аниџи-*) треба писати састављено, а нарочито онда када се тим спојем именује посебан појам, што значи да бисмо наш *ауџоџуџи* и *фоџоаџараџи*, ма колико се они у међувремену модернизовали, писали онако како их бележе речници.

Л и т е р а т у р а :

- Драгићевић 2011: Рајна Драгићевић. „О неким проблемима творбе неологизама у настави.” *Књижевност и језик* LVIII/1–2, 89–96.
- Ивић и др. 2004: Павле Ивић, Митар Пешикан, Иван Клајн и Бранислав Брборић. *Српски језички приручник*. Београд: Београдска књига.
- Станојчић–Поповић 2003: Живојин Станојчић и Љубомир Поповић. *Грамаџика српског језика за гимназије и средње школе*. Београд: Завод за уџбенике.
- Тошовић 2002: Бранко Тошовић. *Функционални сџилови*. Београд: Београдска књига.
- Ћорић 2009: Божо Ћорић. *Линџвомарџиналије*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.

Светлана Слијепчевић Бјеливук
Институт за српски језик САНУ, Београд
s.slijepcevic@gmail.com

МАЛИ САВЕТИ

Моја бака из околине Ваљева користи изреку „Где је мноџо Маја, љу је мало јаја”, када хоће да каже да се мноџо људи љрихваљило истио љосла, ља је све љројало. Заљљљ је именица Маја део ове изреке?

Сања Терзић, Нови Сад

Народну изреку *Где је мноџо маја, љу је мало јаја* забележио је Вук Ст. Карацић у *Срџском рјечнику*. Маја није лично име већ генитив множине заједничке именице *маја* (зато је треба писати малим, а не великим почетним словом), која је покрајинска реч и, како бележи Речник САНУ, има значење „жена која води домаћинство у задружној сеоској кући по реду који јој је одређен (обично по једну седмицу или месец дана), редуша”. Символика јајета је комплексна и део је многих старих култура на индоевропском језичком простору. Тако је, поред симбола препорађања, плодности, заштите од злих сила и др., јаје симбол благостања. Исто значење у савременом српском језику има много познатија и фреквентнија изрека *Где је мноџо бабица, килава су деца*, коју је Вук Ст. Карацић уврстио у *Срџске народне љословице и грује различне, као оне у обичај узетје ријечи*. Значење обе изреке је: „кад се многи умешају, посао се лоше уради”.

Н. В. Е.

У научној љићератљури сам наиљцла на чудну деклинацију именице ’обоци’. Љољично ми је да би акузалив множине био ’обойке’. Али свуда наилазим на ’обоце’. Молим вас за обљацићење.

Марија Антић, Београд

Уместо старе српске речи *обоци* данас обично користимо турцизам мин-ђуше или, ређе, домаћу реч наушнице.

Облик *обоци* јесте множина именице која у једнини може да гласи и *ободац* ('мали обод') и *ободак*. Именица *ободац* се мења, попут именица *креветцац*, *очевидцац*, *домородац*, на следећи начин – једнина: *ободац*, *обоца*, *обоцу*... множина: *обоци*, *ободаца*... акузатив: *обоце* (Српске властелинке су радо носиле *обоце*). Именица у облику *ободак* мења се попут именица *кайак*, *ушћийак*, *ийак* и сл.: у генитиву гласи *обойка*, у дативу *обойку* итд., у множини је: *обоци*, *ободака*, *обоцима*, акузатив: *обойке* (Волим да носим *обойке*).

Дакле, у акузативу множине правилан је и облик *обоце* (од *ободац*) и облик *обойке* (од *ободак*). То што се у литератури среће облик *обоце* само значи да су се научници определили за тај старији облик – *ободац*, који се среће и код Даничића и код Вука, а највише га памтимо из наше народне епске поезије: Ој Бога ти, кујунција Јанко! / Да ти пошљем малену парицу, / Сакуј мени вјенце и *обоце*, / А што теби од тога остане, / Поткуј твога добра коња вранца / (Кујунција и хитропреља).

Р. С.

Да ли је исправно написати: „Богами је *и*ако било” или „Бога ми је *и*ако било”?

Ђорђо Крајишник, Бијељина

Правописом је предвиђено да се пише *бојами* – као једна реч и малим почетним словом (због избледелости основног значења именице), али се пише одвојено *боја и*и, *боја* вам и сл.

Бојами је прилог који је настао срастањем именице *Бој* и заменице *ми* (*мени*) и користи се за појачавање неке тврдње или исказа, у значењу 'заиста', 'стварно', 'баш': *Бојами* не знам; Ово је *бојами* опасно; *Бојами* ће за ово неко одговорати; *Бојами* су га добро издеветали.

Р. С.

ОДЛУКЕ ОДБОРА ЗА СТАНДАРДИЗАЦИЈУ СРПСКОГ ЈЕЗИКА

ГОТОВО УВЕК – ПРВО ИМЕ ПА ПРЕЗИМЕ

Имена и презимена жена и мушкараца, домаћа и страна, ваља у српском језику говорити и писати тако да готово увек прво дође име па презиме: Марко Марковић, Марија Станковић, Фрањо Силић, Изет Сарајлић, Елизабет(а) Тејлор, Џон Ленон, Бела Хамваш, Дагмара Циранкијевич итд.

Изузетак су телефонски именици, азбучни каталози у библиотекама, платни спискови, школски дневници и сл., мада би у школским дневницима, да би се однеговала ваљана навика, требало писати прво име па онда презиме, с тим што би редослед навођења могао бити и даље по презимену. Када се наведе прво презиме, треба иза њега ставити запету.

У свим другим ситуацијама и у свим стандарднојезичким стиловима требало би се држати нормалног редоследа – прво име па онда презиме. То је неопходно и у читуљама дневних листова без обзира на то какав је редослед у поднесцима ожалошћених породица, што за собом повлачи и обавезно деклинирање мушких презимена (нпр. *Нашем драгом и никад нејрежаљеном оцу Марку Пејровићу дајемо шестомесечни ѿмен у субоћу ...* итд.).

Коментар

Реч је о обичају који следи огромна већина европских језика, земаља и народа, с изузетком нама блиских суседа – Мађара, који у своје језику по властитој традицији чине супротно, али се изван мађарског језика редослед саображава у складу с обичајима већине народа и језика, без обзира на то да ли су посреду велики или мали народи и језици – у Европи, Северној Америци, Јужној Америци и Аустралији, док немамо података како се поступа у бројним азијским и афричким језицима.

Међутим, када је реч о кинеском језику, у њему је обичај истоветан ономе у мађарском, али, кад се кинеска имена пренесу у друге језике, задржава се кинески начин писања, дакле Мао Цедунг, Џоу Енлај (раније Мао Це Тунг, Чу Ен Лај), Ђијанг Цемин итд., где су Мао, Џоу и Ђијанг презимена, а не имена.

Када је реч о домаћим именима и презименима, нама је познато да се у *Полицији*, у њеним вишестраничним читуљама, исправљају правописне и друге грешке, лексичко-стилске и синтаксичке (укључујући и замену *саићи* – часовима, што иначе није у складу с Одлуком Одбора бр. 1, где је препоручена употреба *саићи*, на чему је инсистирао својевремено и сам Вук Карацић), али се задржава редослед имена и презимена који наводе странке,

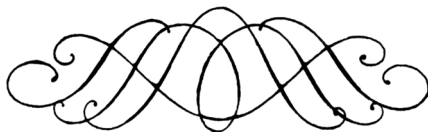
укључујући и недеклинирана мушка презимена (нпр. у празничном броју *Полиџике*, 1–3. мај 2004. године, стр. ДЗ, двапут стоји Рајичић Владимира, а једном, правилно, Владимира Рајичића; Радић Анки, исто, стр. ДЗ; Бабић Загорка и Корица Војна [тј. Војни, у дативу], исто, стр. Д4).

Премда ово није правописни, него синтаксичко-стилски проблем, неће бити згорег да се подука за његово решавање наведе и у будућим издањима *Правописа српскога језика*, макар у Речнику уз Правопис, тј. да се наведе више домаћих и страних примера који би указивали на прескриптивну норму, укључујући и изузетак од ње кад је посреди говорење и писање ки-неских имена и презимена, за које не важи прилагођавање.

Обавезност ове норме, поред осталог, обезбеђује јасно разазнавање шта је име а шта презиме, једнако важно и за домаћа и за страна имена. Ако то не бисмо поштовали, не бисмо нпр. знали шта је име а шта презиме у оваквим случајевима: *Милић Миџић*, *Анка Дуџина*, *Шандор Пал*, *Џорџ Сиџуарџ*, *Меџју Арнолд* и сл.

Кад је посреди ословљавање, интимнија комуникација искључује презиме, а јавна га подразумева, с одговарајућим атрибутима и апелативима (*Поџијовани јосјодине Пејровићу*, *Уважени колеџа Радовановићу*, *Цењени докјоре Бојдановићу* и сл.), мада иза апелатива може доћи и име у полужва-ничној употреби.

Предлог ове одлуке сачинили су Иван Клајн, председник Одбора, и Бранислав Брборић, секретар Одбора.

ПОВЕЉЕ МАТИЦЕ СРПСКЕ ЗА НЕГОВАЊЕ СРПСКЕ ЈЕЗИЧКЕ КУЛТУРЕ

Жири за доделу Повеље Матице српске за неговање српске језичке културе у саставу: проф. др Исидора Бјелаковић, проф. др Вељко Брборић, проф. др Мато Пижурица, проф. др Драган Станић, председник Матице српске, и проф. др Рада Стијовић, на својој седници одржаној 9. марта 2022. године, једногласно је донео одлуку да се Повеље Матице српске за неговање српске језичке културе за 2021. годину доделе:

1. Драгославу Михаиловићу за неговање српског језика и његових изражајних могућности;
2. Проф. др Недељку Богдановићу за неговање српске језичке културе и укупни допринос српској лингвистичкој науци;
3. Данима српскога духовног преображења за истрајност у неговању српскога језика, културе и духовности;
4. Петру Милошевићу (на накнадном састанку донета је одлука да се награда додели и Петру Милошевићу) за његов романистички рад, у којем је он манифестовао изузетну вештину коришћења различитих изражајних могућности српскога језика, у распону од дијалекта, стандардног језика и његовог укрштаја са мађарским и енглеским језиком.

РЕЧИ НА ДОДЕЛИ ПОВЕЉЕ (изговорене 29. новембра 2022. године)

ПОВЕЉА МАТИЦЕ СРПСКЕ ДРАГОСЛАВУ МИХАИЛОВИЋУ ЗА НЕГОВАЊЕ СРПСКОГ ЈЕЗИКА И ЊЕГОВИХ ИЗРАЖАЈНИХ МОГУЋНОСТИ

Драгослав Михаиловић није само као књижевник радио на ширењу изражајног богатства српског језика него је и као есејиста, коментатор и писац расправа о језику, о националној заједници, па и о политичким приликама и неприликама давао доприносе бољем и потпунијем разумевању ситуације која је настала након уништења и раздробљавања СФР Југославије. Његова је, свакако, посебна заслуга што је озбиљно упозоравао да се српски народ мора суочити са сопственим грешкама или, тачније речено, грешкама сопствених политичких и интелектуалних елита, па се мора ослободити илузија о југословенству као политичком, државном и националном пројекту.

Ако је Драгослав Михаиловић по нечему постао и остао препознатљив у српској књижевности, онда је то специфичан поступак модерног сказа којим се обликује наративна структура његових приповедака и романа. Ослањајући се на магију говорног језика, на слободни ток казивања којим писац препушта своје јунаку да обликује представу о наративној стварности у којој учествује, Михаиловић је отворио изузетно моћне и богате изворе најсвежијег приповедног дискурса на који савремена српска књижевност може да рачуна. Техника сказа располаже са живом речју јунака дела, али је његово излагање тако обликовано да на наративни дискурс непосредног трага остављају све језичке, менталитетске одлике које колико говоре о самој моћи изражавања и језичко-стилским валерима толико сведоче и о карактерном профилу казивача, о моралним ставовима, о вредносном систему, о искуственим и мудроносним увидима, о философским, научним и религијским схватањима, једном речју о читавом погледу на свет оне особе која је представљена књижевним делом. У том делу, дакле, јунак сопственим речима представља самога себе, па је улога аутора садржана у таквој врсти осетљивости којом ће он умети да се повуче у сенку како би на свелости остао управо његов јунак.

Највише домете у наративној уметности обликованој техником сказа Михаиловић је постигао у својим романима *Каг су цвећале ѿикве* и *Пејтријин венац*, а у та два дела је исказао велике изражајне моћи у погледу употребе, с једне стране, жаргона и, с друге стране, дијалекта. У роману *Каг су цвећале ѿикве* главни јунак који све приповеда је Љуба Сретеновић, у детињству

звани Љуба Врапче а у младости Љуба Шампион, боксер и емигрант, који у далекој Шведској сања свој родни Београд, и још уже свој Душановац, па у Естерсунду чак зида кућицу, негде изван града, да га она подсећа на београдску периферију. Мучен носталгијом, он је суочен с 'мрачном надом' да „ће најзад избити неки мали, паметан рат. Јер дође ли до тога, тада ће ме сигурно позвати и ја ћу, чист и без потребе да се перем, мирно моћи да се вратим.” Свестан да се Душановац променио, Љуба Шампион из скандинавске даљине моли своје романескне саговорнике да, ако оду на Душановац, пажљиво га погледају: „Тада ћете се можда сетити да овде живи један човек који и кад стоји и кад хода, и кад се смеје и кад спава – плаче за њим; један човек који још може да се узда – једино у рат.” Из такве, емигрантске даљине, из које кад га ухвати мука, седне у ауто „па по три дана и три ноћи вози као луд”, да би само ушао у Словенију, у Љубљану, Цеље или Марибор, а даље, до Београда никако не сме, али упркос свему он има снаге да с љубавним заносом очајнички дрекне: „Моја је то, бре, земља, каква год да је! И ако она у нечему не ваља, ти људи одавде сигурно је неће поправити.” Емигрант са нежним срцем које и даље куца за отаџбину и у отаџбини, то је Љуба Врапче!

Таквим језиком, релативно меким, не претерано изразитим нити жесто-ким београдским жаргоном исписан је цео овај роман који је тако моћно, сугестивно, описао некадашњу београдску периферију, Душановац, у њој групу младих који су живели на ивици закона, а онда су починили понешто што их је стављало с оне стране закона, те их чак приморавало да потраже алтернативно решење као што је нестанак из јавног градског живота или одлазак у емиграцију. Без адекватног коришћења жаргона уверљивост овакве приче, а и наративног поступка, па и целога романа, била би далеко мања него што је то одиста Михаиловић и реализовао. Писац је знао зашто мора казивати жаргоном и изузетно успешно је то остварио.

У роману *Петријин венац* поступак сказа је обликован казивањем са другачијим језичким особеностима: ту је писац користио приповедање на косовско-ресавском дијалекту, па је њиме обликовао не само карактерни профил своје јунакиње, Петрије, него је приказао и читаву језичку и менталитетску заједницу која припада овом типу народног говора, тј. дијалекта. Познаваоци косовско-ресавског дијалекта свакако добро знају да ово, Петријино казивање треба читати староштокавском акцентуацијом, те да у њему има карактеристичних одступања од граматичке норме стандардног српског језика заснованог на источнохерцеговачком, тј. у новије време све чешће, с разлогом, називаног херцеговачко-крајишким дијалектом. Употреба дијалекта који одступа од стандардног, књижевног језика поприма одлике

изразитог очуђавања наративног излагања већ због саме те разлике, али је ту такође активираиан и моменат језичког реализма, којим се поменути дијалекатским особеностима буквално слика дати социјални амбијент. Петријин свет је тако присно срастао с њеним језиком, тј. с косовско-ресавским дијалектом, па се чини да описивати га и приповедати некаквим другачијим језиком не би имало оног дубинског смисла везаног за потребу пуне верно-сти датом свету.

С обзиром на то да је целина романа исприповедана на такав начин, савим је разумљиво што је темељне језичко-стилске одлике писац успоставио већ од првог поглавља, од самог наративног увода под насловом „Пи воду и ћути”. Већ сам наслов, тачније овај облик императива ’пи’ уместо стандардног ’пиј’, донекле наговештава да ће се на језичком плану у овом роману дешавати нешто нестандартно, али никакав дефинитивни знак у том погледу још не бива послат. Но, кад су један за другим почела да пристижу даља, све бројнија огрешења о граматичку норму стандардног српског језика (првенствено је реч о падежним облицима именица и заменица, те облицима глаголских времена), тад су почели да се јављају знатно јаснији сигнали о постепеном, али сигурном и потпуном скретању наративног дискурса у простор дијалекта.

Кад се, међутим, скупило толико језичких чињеница да је закључак о дијалекту постао очигледан, те да се чак могло рећи и о ком дијалекту је реч, онда се сам по себи намеће додатни захтев да се коригује и сам начин изговора, а пре свега акценат, који треба прилагодити облицима староштокавске акцентуације. Ако томе додамо неопходност пажљивог разликовања дугосилазних и краткосилазних акцената, па очување постаценатских дужина, а могли бисмо томе да додамо и специфичности елизије, којих истина код Михаиловића ретко има, али у народном говору се оне често испољавају; кад се све то обједини, па се пропрати с љубављу за народне говоре и за познавање самог народног живота, онда се стиче и посебна осетљивост за предивне дијалекатске распоне српскога језика, као и осетљивост за сложености српског народног живота и за разноврсност менталитетских образаца. Та семиотичка разноврсност и јесте један од најважнијих исхода сваког дијалекатски обележеног, смисленог говора, а поготово овако естетски изузетно успелог, Петријиног, косовско-ресавског дијалекта којим је исприповедан цели роман *Петријин венац*.

Стога, кад почнемо тако да читамо цео текст, онда добијамо не само у потпуности обликовано дијалекатско излагање него и потпуно другачији, архаички наративни свет са свом својом другојачношћу и разликом, са лепотом животног поретка и његовог језичког израза. Знајући да је овај Михаило-

вићев подухват брилијантан управо у погледу дубљег разумевања живота, па и усмерености српских урбаних и интелектуалних заједница ка сировим, аутентичним облицима народног живота, дубоко верујемо да све то представља изврсну основу за уклањање, или бар релативизовање, јаза између села и града, између руралних и урбаних заједница, па и основу за коначни престанак презира према сопственом народу који један део урбане заједнице системски негује. Овакви догађаји јесу неопходна основа и за поновно успостављање сложености појма народа и нације, са свом његовом раслојеношћу и сложеним унутарњим релацијама. Без таквог дубинског разумевања сопственог народа неће моћи успешно да се успостави поуздан систем заштите, па и пуне, успешне одбране српске народне целине, толико важне у овом времену великих глобалистичких искушења. У том погледу је писац *Пејријиној венца* обавио темељне радове који су успелошћу романа и приповедака остали за сва времена.

Књижевни пут Драгослава Михаиловића одиста је брилијантан и драгоцен, не само у језичком, поетичком и естетском него и у социјалном, културалном и националном смислу, па мислим да би наш писац заслужио бар још један облик завршне, песничке похвале, изречене на дијалекту којим је народ говорио, а његови писци писали. Кад би сам језик проговорио, он би се свом писцу, Драгославу Михаиловићу, захвалио што је своја незаборавна дела тако везао за њега, за језик српски, као што су антички Спартанци били спремни на борбу и жртвовање, па да се из тих борби јунак врати у победничкој слави или тешко поражен, са штитом или на њему. Писац добро зна да ће нас народни језик или заштитити кад и ми њему постанемо заштита или ће нас заборавити кад и ми њега заборавимо! Једно без другог: језик без народа или народ без језика, то никако не бива!

Иван Нејриџорац

ПОВЕЉА МАТИЦЕ СРПСКЕ
ПРОФ. ДР НЕДЕЉКУ БОГДАНОВИЋУ ЗА НЕГОВАЊЕ
СРПСКЕ ЈЕЗИЧКЕ КУЛТУРЕ И УКУПНИ ДОПРИНОС
СРПСКОЈ ЛИНГВИСТИЧКОЈ НАУЦИ

Жири је једногласно одлучио да Повељу Матице српске за неговање језичке културе, са иконографским медаљонима Светог Саве, Доситеја и Вука, распоређеним у луку као славолук за улаз у храм српске националне културе – за 2021. додели, из круга језикословаца, проф. др Недељку Богдановићу.

Недељко Богдановић је лингвиста и песник који мири наше почетно двоумљење да ли да овим знамењем овенчавамо не само лингвисте и стручно-научне институције и установе културе, заслужне за неговање српске језичке културе и српског националног писма ћирилице, него и писце код којих се брига о језику подразумева. Језику писци дају и смисао и лепоту и душу. Ако то превиђамо, бавимо се промашеним послом. Матичини органи који су нам ову част поверили сигурно нису мислили (нити смо је ми тако схватили) да је наша улога да просуђујемо и пресуђујемо о неговању језичке културе руководећи се критеријумима: *йѡйреџно – исѣравно, сме се – не сме се*. Рекао је пре двадесетак година лингвиста Егон Фекете (парафразирам): *језик воли йравила, али не сйеје*. Али да сведем: Где да тражимо лепоту језика ако не у књижевности?

Преседан смо учинили (били смо, егерићевски речено, *срећне руке*) доделивши из реда писаца Повељу најпре академику Матији Бећковићу, сјајном песнику и, без сумње, најречитијем Србину нашег времена, потом угледном писцу Радовану Белом Марковићу, а данас (за 2021. годину) академику Драгославу Михаиловићу, уз чије име је довољно поменути *Кад су цвѣћале йишкве* и *Пеѣријин венац*. (Једна дигресија: На вест да се Бели Марковић заувек одселио са *Лајковачке йрује*, враћала ми се слика с каквим поштовањем је примио Матичину Повељу, помисливши – ко је не прими с таквим доживљајем – не би му је требало ни доделити!)

Нисам случајно претворио у симбол-синтагму Егерићев наслов избора есеја и критика *Срећна рука*, којима бих радо придодао Тишмину *Уйѡйребу човека*, Михизове *Моје мемоаре о друјима*, Негришорчеву (Станићеву) *Исѣрају йредака*, Матијино *Кад будем млађи* и *Кад будем још млађи* и два поменута знаменита дела овогодишњег лауреата Драгослава Михаиловића. Сви ови наслови складно комуницирају са Недељковим књигама (самосталним или коауторским), као: *Зора йовора*, *Расѣуѣице језика око нас*, *Ајд лако, ајд лајано*, *Мелеми йоркој сна*, *Бдење и буђење*, *Олѣар у йланини*, *Йѣра и реч*, *Реч и йесма*, *Свирач на месечини*... Идући овим трагом, посебно нам легну поетско-шеретски Богдановићев наслови *И ја йеби* и *Будалина иѣрачка* из

корпуса *ојсцене лексики*. (Има он у уредничком статусу зборника и овај стручно коректан наслов.) Да поручимо Недељку, док се опоравља (с нашим најбољим жељама) – да смисли наслов за хрестоматију огледа о *родно коректном језику*, макар да нам смањи страховање од закона који се увукао у, колико разумем, наша лична и грађанска права, у националну културу и лингвистичку струку.

Имам посебно задовољство и част да данас у Матици пред вама кажем пригодну реч, лично обојену, о Недељку Богдановићу, лингвисти и песнику. У првом звању је по стручној формацији, у другом по вокацији не само када меланхолично пева и пише, у стиховима или у прози, него неретко и када се јавља као „суви” језикословац. Нађе он простора да то покаже као лингвиста у најразличитијим ликовима – као дијалектолог, као ономастичар, као лексиколог и лексикограф, као лингвиста забринут за језичку норму и за нашу готово свеопшту небригу о језику и култури. Тако он, на пример, речи из свог родног Бучума, које се међусобно дозивају, нижу, вежу и заплићу у букете, назива *бучумикама* (такав је наслов једне његове књиге), зановета о њима, наизглед, мађионичарским маниром, скрајнувши учене књиге и своја лингвистичка знања. Колега Богдановић је као лингвиста најбољи када не утули урођену песничку жицу. Али да се ја не трудим да затомљавам: Недељко Богдановић је меланхолик-лирик, песник, и аутор и сакупљач који прибира цвет по цвет у башти народног стваралаштва. У лингвистици он је познат пре свега као дијалектолог, лингвогеограф, ономастичар, лексиколог и лексикограф, етнолингвиста. Уз то, старински речено, он је неуморни друштвени посленик у српској култури, важна адреса, у Нишу посебно.

И у свим тим пословима Богдановић једнако је радин, примерно истрајан, продуктиван, мада у једном интервјуу каже: „Тако се вазда са мном догађа, да понешто украдем од живота, а за то време измакне ми много више. Зато касније у себи умножавам оно што имам, што ме испуњава сазнањем да живот само нуди, а наше је да то прихватимо и то само онолико за колико имамо снаге, дара и провиђења.” А да је успео много да украде од живота показује Недељко, неуморни и свестрани стваралац, списком више десетина књига, лингвистичких, песничких, етнолингвистичких (ауторских и коауторских, приређивачких и сакупљачких), стручно-научних монографија, расправа, песама, есеја, приказа (не само лингвистичких и књижевних), важних пројеката, покретачких акција и идеја.

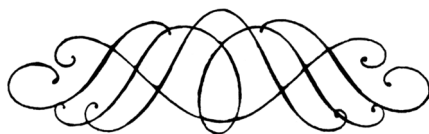
У интиму залазим ако поменем да је животним (не)приликама он човек прекинуте и закинуте младости, будући да је од 16. до 19. године, након очеве смрти, прекинувши школовање, био „главна снага” целе породице на посној породичној земљи у Бучуму, надничар на орању, на жетви, на грађе-

винама, на берби кукуруза у Бачкој, где је написао прву песму. Сапатници, наравно сви старији од њега, звали су га благонаклоно *школацац*. Зато он сам каже да из тог времена нема ниједне веселе песме, али су довољна само два стиха из *Пасирице* (касније увршћене у антологију српских сељака Добрице Ерића и Драгише Витошевића *Орфеј међ шљивама*) да навесте талентованог песника: „Њено лице је од пролећа и неба. / Сунце на њему заспало од рођења.”

После војске за свега неколико година окончао је прекинуту средњу економску школу, па вишу педагошку, па факултет, и не ставши ту – магистратуру („Говори Бучума и Белог Потока у светлости најновије дијалектолошке грађе”) и на крају докторат филолошких наука („Говор Алексиначког Поморавља”). Универзитетску каријеру започео је у Приштини на Филозофском факултету, а окончао у Нишу као редовни професор и начелник Одсека за српски језик и књижевност и као начелник Центра за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу. Ниш је данас, захваљујући управо њему, колеги Слободану Реметићу и њиховим вредним сарадницима и следбеницима (не само из универзитетског круга), угледан српски лингвистички центар.

Колега и пријатељу Недељко, прими, макар овако на даљину, и личне честитке на заслуженом признању. И до скорог виђења! Наравно, било би нам најдраже и најприличније овде у Матици.

Проф. др Мајџо Пижурица

ПОВЕЉА МАТИЦЕ СРПСКЕ
ДАНИМА СРПСКОГА ДУХОВНОГ ПРЕОБРАЖЕЊА
ЗА ИСТРАЈНОСТ У НЕГОВАЊУ СРПСКОГА ЈЕЗИКА,
КУЛТУРЕ И ДУХОВНОСТИ

Идеја да Деспотовац постане „својеврсно стедиште српских умова и место духовних окупљања”, како је то написао један од идејних твораца *Дана српскога духовног преображења*, тадашњи председник Општине Деспотовац и у два маха заменик министра вера Радослав Рачић, родила се 1993. и исте године реализовала.

Срећна околност је било то што Деспотовац има баштину која му је остала од деспота Стефана, која обавезује, али је још срећнија што има људе којима је стало до неговања културе у овом граду. Инспирисани славном прошлошћу свога краја, кренули су да обнове традицију средњовековних времена, свесни да оно што се ту догађало не спада само у локалну него и у општенационалну историју и верујући да се, како су говорили интелектуалци окупљени око Српског културног клуба четрдесетих година прошлог века, „српски народ у утакмици народа може одржати само као културна снага” и да се „неговањем културе може утицати на националну свест”. Уз помоћ и подршку пре свега из Београда и Новог Сада – од људи из Министарства културе, из Српске академије наука и уметности, Института за српски језик, са универзитета утемељена је 1993. године манифестација *Дани српскога духовног преображења*.

Са колико озбиљности се пришло осмишљавању *Дана* могу да сведоче и имена првог Програмског одбора *Дана*: академик Мирослав Пантић, академик Павле Ивић, академик Драгослав Михаиловић, владика браничевски Сава, мр Бранислав Брборић, мр Ђоко Стојичић, др Миливоје Лазић, др Светозар Стијовић, Деспотовчани – Радослав Рачић, Мирослава Аврамовић и Владимир Јовановић. Уз њихову помоћ осмишљена је манифестација у оквиру које се сваке године од Преображења Господњег 19. августа до Успења Пресвете Богородице 28. августа одигравају, већ 30 година, разноврсна, садржајем и вредношћу пребогата догађања – музичка, сценска, књижевна, ликовна, филмска, фолклорна, научна, образовна.

Традиционално *Дани* почињу православном духовном музиком у извођењу најпознатијих домаћих и иностраних хорова – од хора Музиколошког института САНУ до хора при Храму Светог великомученика Ђорђа на Чукарици, од Руског академског хора „Глинка” из Санкт Петербурга до хорова из Темишвара и Софије. Негују се и друге врсте музике – класична, џез, народна, поп, рок. Сваке године гостује и по неки фолклорни ансамбл – Лола, Абрашевић, Коло, Козачки фолклорни ансамбл из Краснодара, КУД из

Грузије. Организују се извођења позоришних представа, посебно представа за децу, филмских остварења, разговора с књижевницима – у Народној библиотеци „Ресавска школа”, која је уз Центар за културу средиште културног живота Деспотовца, гостовали су Добрица Ћосић, Антоније Исаковић, Матија Бећковић, Добрило Ненадић, Горан Гоцић, Милован Витезовић, Милосав Тешић, Енес Халиловић и други. Организована су предавања о актуелним, значајним културним и националним темама као што су проблем ћирилице и идентитета, значај медијске писмености у савременом друштву итд. У Центру за културу постављане су изложбе великих српских сликара – Саве Шумановића, Милана Коњовића, Миће Поповића, Милића од Мачве и многих других.

У немогућности да наведем све вредне садржаје, поменућу само још два по којима се ова манифестација издваја од свих других сличних. У оквиру ње је формирана драгоцену „Ресавска школа – историја српске културе”, која је намењена Србима који су остали изван граница Србије. У њој наши најбољи стручњаци држе предавања о историји и култури српског народа. Циљ школе је – неговати целовитост националне културе, учврстити везе између делова Српства.

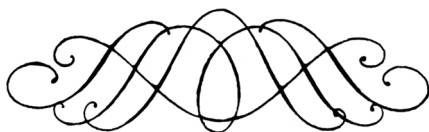
Другу вредност коју бих истакла чине научни скупови. Ове године је у оквиру манифестације организован 25. по реду научни скуп и промовисан 24. зборник научних радова – вредне едиције која је одавно стекла заслужен углед. Научни скуп је обухватао разноврсне, али увек прворазредне теме наше националне историје, националне науке и културе. Поменућу само неке теме: „Ресавска школа и деспот Стефан Лазаревић”, „Манастир Ресава: историја и уметност”, „Право и лажно народно песништво”, „О српским народним говорима”, „Српска књижевност у доба Деспотовине”, „Српски роман и рат”, „Две хиљаде године хришћанства : духовност, култура и историја”. Последњих година скуп се окренуо златном српском средњовековљу. Поменућу и неке ауторе: Мирослав Пантић, Злата Бојовић, Милка Ивић, Павле Ивић, Александар Младеновић, Александар Лома, Слободан Реметић, Гордана Јовановић, Светозар Кољевић, Војислав Ђурић, Војислав Кораћ, Богољуб Шијаковић, Ксенија Кончаревић, Зоран Константиновић, Димитрије Калезић, Радован Биговић, Ђуро Шушњић, Зоран Константиновић, Предраг Палавестра, Миодраг Матицки, Марија Клеут, Нада Милошевић Ђорђевић, Радмила Маринковић, Јелка Ређеп, Недељко Богдановић, Дејан Медаковић, Сима Ћирковић, Јован Делић, Михајло Пантић, Илсе Лехисте, Волфганг Штајнингер, Никша Стипчевић, Андреј Собољев, Раде Михаљчић итд.

Пре готово две и по деценије академик Павле Ивић је изјавио: „Били смо пуни жеље да нешто допринесемо култури овог народа и пуни стрепње да ће нас прилике у томе спречити. Срећом, нису”. Упитан – *Да ли је ово љубави*

начин да се Србија врати на њу духовности и традиције? – одговорио је: „Свакако, ово је део тога пута. Не може један фестивал преокренути историју, али може да да свој допринос ... Мислим да нам је овај фестивал веома потребан, пре свега у овим нашим данима кад има толико догађаја сасвим друге врсте и не увек веселих. Кад човек често улази у опасност да клоне духом ... Оваква догађања могу да му покажу колико баш култура овог народа вреди, култура која се најпре ставља у сумњу. Једном речју за однос народа према својој судбини није нимало неважно што постоје овакви Дани”.

Уручујући ово признање Матице српске представницима *Дана српског духовног преображења*, желим им да истрају на свом путу националног просветитељства и културног препорода.

Проф. др Рада Симијовић

ПОВЕЉА МАТИЦЕ СРПСКЕ ПЕТРУ МИЛОШЕВИЋУ ЗА ЊЕГОВ РОМАНСИЈЕРСКИ РАД

Књижевно дело Петра Милошевића (Калаз, код Будимпеште, 3. III 1952 – Будимпешта, 19. XI 2021) представља свакако највреднији допринос Срба из Мађарске српској књижевности друге половине XX и почетка XXI века. Писац широког опуса, Милошевић је писао поезију (*Сенћандрејски џиџик*, Нови Сад 1990; *Авала експрес*, Будимпешта 1995), приповетке (*Наћи ћу гру-лої*, Будимпешта 1994), романе (*Лондон*, *Помаз*, Нови Сад – Будимпешта 1994; *Ми же Сенћандрејци*, Нови Сад – Будимпешта 1997; *Биџка за Сулејмановац*, Нови Сад – Будимпешта 2000; *Websajt- stori*, Београд – Будимпешта 2002; *Тиња Калаз*, Зрењанин 2013; *Трик-роман*, Зрењанин 2021), те књижевнокритичке и књижевноисторијске расправе (*Оїледи и криџике*, Будимпешта 1991; *Од десетерца до хипертекста*, Будимпешта 2007; *Данас, јуче, ђрекјуче*, Будимпешта 2008; *Сћорија српске књижевности*, Београд 2010), па је створио опус који не само жанровском ширином него још више специфичношћу вредносних домета представља књижевну чињеницу која се никако не би смела сметнути с ума, чак и у случају најпробранијег и најзахтевнијег историографског свођења рачуна у свеколикој српској књижевности назначеног периода. Посебну креативну снагу и вредност Милошевић је исказао у домену језичко-стилских вештина на којима је утемељен добар део укупне поетске упечатљивости његовог опуса, па одлука Жирија да се Повеља Матице српске за неговање српске језичке културе за 2021. годину, постхумно додели управо њему, Петру Милошевићу, донесена је са много убедљивих разлога. Те би разлоге требало јасно изнети пред српску културну јавност како би постали сасвим очигледни и аргументовани они вредносни судови које бисмо морали имати у виду уколико желимо изградити сложену, објективну и уравнотежену слику језичке слојевитости српске књижевности с почетка XXI века.

Милошевићев књижевни, а посебно романескни опус сав је у знаку великог језичког и стилског обиља какво се може наћи само код неких изузетних, културолошки чврсто утемељених и креативно разиграних српских писаца нашега доба, али и писаца рођених у дубљој прошлости на угарском простору, попут Јакова Игњатовића или Милоша Црњанског. Да је таква језичко-стиљска ширина последица не само природног дара него и доследног животног опредељења, посебне емпиријске осетљивости, те посвећеног истраживачког рада, довољно нам говори мноштво чињеница из живота самога писца. Петар Милошевић је рођен у селу Калазу, где је српска заједница у извесној мери очувала свој изворни језик са којим се, у времену

Велике сеобе, доселила до ових северних тачака око Будима, Пеште и Сент-андреје: стога у његовом књижевном делу налазимо сјајна дијалекатска сведочанства која говоре о томе да су у овом селу, очигледно, досељени становници са ијекавског простора српског језика, па у романима *Лондон*, *Помаз* и *Тиња Калаз* можемо наћи не само књижевне јунаке који сведоче о пишчевом завичају него налазимо и сјајне, бисерне примере дијалекатског амбијента.

Петар Милошевић је растао, развијао се и образовао као човек модерног и постмодерног доба, као дете урбане културе и цивилизације, па се у његовом књижевном делу (већ од приповедачке књиге *Наћи ћу грџио!*, а поготово у потоњим романима) и те како могу наћи облици жаргона, облици сексуално слободнијег изражавања, отворено опредељеног против сваког језичког пуританства: такво искуство је превасходно везано за језик младих, посебно оних који су расли у амбијенту омладинских поткултура, рок културе, хипи покрета и сличних догађања насталих пре свега током 60-их година, а и после тог доба. Тако се Милошевић исказао и као писац који је не само народносно него и генерацијски веома чврсто дефинисан.

Као човек који је прошао уредан образовни систем у Мађарској, а посветио се изучавању српске књижевности и језика, па је докторирао и радио као професор на Универзитету „Лоранд Етвеш” у Будимпешти, Петар Милошевић је одлично познавао српски језички стандард, па је о том сегменту српске језичке културе оставио важне трагове, пре свега у родној Мађарској. Милошевић је писац који настоји да непрестано шири изражајне потенцијале сопственог језика: он је стално био у искушењу да одступи од тврдога стандарда и од чврстине језичке норме, па је такво експресивно проширење настојао да изгради на различитим странама. Једно поље дејства усмерено је ка архаичним облицима предвуковског књижевног језика (на пример, у роману *Ми же Сент-андрејци*), за које су панонски Срби из Хабзбуршке монархије чврсто културно-историјски везани, па су ови језички слојеви послужили писцу за читаво мноштво занимљивих стилских ефеката. Друго поље дејства усмерено је ка укрштању српског језика са другим језицима, пре свега са просторно најближим, мађарским језиком, али и са културолошки најутицајнијим, енглеским језиком који је постао *lingua franca* током XX века, а поготово је то постало очигледно у време развоја и утицаја рок културе, хипи покрета и сродних догађања. Треће поље дејства, непосредно повезано са претходним, усмерено је ка употреби различитих облика писама, пре свега ка комбиновању српског идентитетског писма – ћирилице, и српског помоћног писма – латинице, али и коришћења енглеске, мађарске, немачке и других облика латинице. Четврто поље дејства усмерено је ка

апсорбовању језика и језичких облика насталих развојем науке, технике и технологије, а у том погледу је најпотпунији ефекат Милошевић остварио употребом језика електронских комуникација, интернета и сродних друштвених мрежа (на пример у роману *Websajt- stori*).

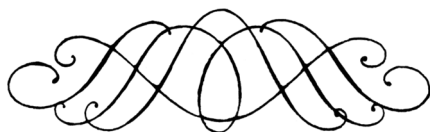
Комбиновањем ових и многих других, језичко-стилских поступака Петар Милошевић је створио упечатљиву језичку мешавину и сложевину, а она делује као својеврсни, специфични макаронизам савремене књижевности у којој се преплићу различити феномени постмодерне културе као специфичне вавилонске језичке творевине. Својим романима је Милошевић успешно изградио облик књижевно-наративног модела који је изграђен на мешавини жанрова и одговарајућих језичко-стилских функција, а томе је надређена свеобухватна космополитска слика света каква је формирана у епоси глобализације и новог светског поретка. У том културолошком систему Милошевић је успешно успео да пронађе и да естетски ефектно осмисли специфичности српског језичког, књижевног и културног кода какав се може успешно очувати превасходно уз поштовање доминантног космополитског кода. У том смислу Милошевићева варијанта постмодернистичке поетике представља свакако израз оног виталног, креативно снажног изворишта српске књижевности и културе.

Раслојеност језичких и стилских структура Милошевићевог дела највише је дошла до изражаја у романескном и приповедачком сегменту његовог опуса, па се у том погледу овај писац свакако видно издваја унутар постмодернистички оријентисаних српских писаца. Оних писаца који су се јасније поетички декларисали од средине 60-их година па до појаве читаве генерације младих прозних писаца 80-их година: међу њима Милошевић је, по језичкој игривости и специфичном лудизму, најсроднији са делима Д. Киша, М. Павића, С. Басаре, М. Пајића, С. Дамјанова, Ћ. Писарева, В. Пиштала, Н. Митровића и др. Сви ови писци су већ јасно уобличили своје опусе и свако је пронашао своје наративне моделе, по њима је постао препознатљив и више или мање успешно је реализовао поље некаквих сасвим нових вредности у српској књижевности.

Иако српска књижевна критика то до сада није баш јасно истицала, крајње је време да бар сада, када је Петар Милошевић променио светом, констатујемо да смо имали једног сјајног писца и да је тај писац створио дела која ће остати запамћена као изузетно луцидан и вредан креативни допринос српској култури. Чињеница да је све то овај виспирни стваралац остварио у Мађарској, дакле изван основног српског матичног језичког и књижевног простора, баца посебно светло на величину и значај његовог подвига. Петар Милошевић је прави Сентандрејац, он је отелотворени дух Јакова Игњатовића

остварен језиком, жанровским мешавинама и тематским продорима какви су примерени инвентивном писцу рођеном 50-их година XX века. Признања која ће с разлогом почети да долазе у праве, премда већ упокојене руке Петра Милошевића, сведочиће о значају посвећеног језичког и књижевног ствараоца који је умео да чува сећање на своје претке, али је умео и да то сећање повезује са савременом, светском културом постмодерног доба. Знајући како да буде истовремено традиционалан, модеран и постмодеран, овај сентандрејски списатељски чувар сећања остаје трајно убележен у најважнијим токовима српске књижевности с краја XX и почетка XXI века.

Иван Неђишић

ПИСЦИ О ЈЕЗИКУ

Свeтѣи Јован Лeстѣвичник

ИЗ ЛЕСТВИЦЕ

Поука X

О ОГОВАРАЊУ

Нико паметан, мислим, неће спорити да мржња и злопамћење рађају оговарање. Зато га у своме излагању и стављам на ово место, одмах иза његових родитеља.

Оговарање је пород мржње. То је танана а крупна болест, скривена и подмукла пијавица, која сише и слаби крв љубави. Оговарање је лицемерство љубави, узрочник оскврњења и оптерећења савести, уништење чистоте.

Неке девојке греше јавно и без срама, а друге потајно и са више стида чине још горе ствари него прве. Тако се нешто може видети и код срамних страсти. Много је тајно, изнутра покварених девојака [тј. страсти]: лицемерство, лукавство, грешна туга, злопамћење, оговарање у срцу. Видљиво, оне представљају једно, али унутра гледају на друго.

Када сам једном приликом чуо неке људе како оговарају, ја им запретих. Делатељи овога зла су у своју одбрану наводили да тако чине из љубави и бриге за онога који је био предмет оговарања. А ја њима рекох: *Оноја који ѿјајно оклеветѿа ближњеѿа своѿа, ѿноја оѿѿерах* (Пс. 100, 5). Ако заиста волиш ближњега како кажеш, помоли се тајно, а не да исмеваш човека. То је начин који је угодан Господу. А и ово нека ти не остане непознато, па ћеш се чувати да не осудиш људе који се спотакну: док је Јуда био ученик Христов,

разбојник је припадао убицама; и чудо, како да се у једном магновењу зби са њима таква промена!...

Ко хоће да победи духа оговарања, нека кривицу не приписује ономе који је пао, већ демону који га је оборио. Јер, нико баш нарочито не жели да греши против Бога, мада нико од нас не греши принудно.

Знао сам човека који је јавно згрешио, а тајно се покајао. И онај кога сам осудио као блудника, беше већ пред Богом невин, умилоствививши га искреним обраћењем.

Никада се немој устручавати пред оним који у твоме присуству оговара ближњег, него штавише реци: „Стани, брате! Ја сваки дан падам и у теже грехе. Па, како могу да га осуђујем”. Тако ћеш једним замахом начинити два добра: једним леком излечићеш и себе и ближњег.

Један од најкраћих путева да се добије опроштај грехова јесте: не осуђивати. *Не судијте, и неће вам се судијти* (Лк. 6, 37). Као што се ватра противи води, тако је и осуђивање страно ономе који хоће да се покаје.

Немој осуђивати чак ни када би видео некога да греши и на самој самрти: Суд Божији људима није познат. Неки су јавно чинили велике грехове, али су још и веће врлине чинили тајно. И они који су им се тако радо ругали, преварише се, јер од дима нису видели сунце.

Чујте ме, чујте, сви ви који строго судите туђим делима: ако је тачно (а тачно је) да ће нам се судити судом каквим судимо (уп. Мт. 7, 2), онда ћемо свакако пасти управо у оне телесне или душевне грехе за које окривљавамо ближњег.

Строге и брижљиве судије грехова свог ближњег болују од наведене страсти зато што немају савршенога и трајног сећања и бриге о својим сопственим гресима. Јер, онај који тачно, без плашта самољубља, види своја зла дела, ни о чему се другом од овоземаљских ствари више не брине, мислећи на то да ни за сопствени плач неће имати довољно времена, макар и сто година живео, и макар видео како из очију његових истиче и читава река суза, велика као Јордан.

Испитивао сам плач, и не нађох у њему ни трага од оговарања и осуђивања.

Демони нас наговарају или да грешимо, или, ако не грешимо, да осуђујемо оне који греше, како би, убице, помоћу другог испрљали прво.

Знај да се злопамтљиви и злобни људи препознају и по томе што, обузети духом мржње, лако и са уживањем умањују вредност учења, делатности и врлине свог ближњег. Знао сам неке људе који су тајно и скривено од света чинили најтеже грехе. Међутим, сматрајући се чистим, они су тешко нападали оне који јавно падају у лаке грехе.

Судити, значи бестидно својатати Божије право, а осуђивати, значи упропашћивати своју душу. Као што надменост може и без друге страсти

упропастити човека, тако нас и суђење само по себи може савршено погубити. Онај фарисеј је био осуђен управо због тога (уп. Лк. 18, 10 и д.).

Добар баштован бере само зреле јагоде, а незреле не. Паметан и разборит ум, исто тако, примећује само врлине и само о њима говори. А безумни човек проналази само кривице и недостатке. О њему је и речено: *Испиражише безакоње, ишчезоше они који су испиражили испирају* (Пс. 63, 7).

Немој осуђивати ни онда када својим очима видиш да неко греши: често се и очи варају.

Степеница десета. Ко ју је савладао, постао је делатељ љубави или плача.

Поука XI

О МНОГОГОВОРЉИВОСТИ И ЋУТАЊУ

У претходним редовима указали смо укратко на то, колико је опасно и штетно судити, боље рећи – бити суђен и осуђен од стране сопственог језика. А то се дешава и са људима који су на изглед духовни. Због тога сада, по реду, треба прећи на истраживање узрока и врата кроз која овај порок у нас улази, или тачније – кроз која излази из нас.

Многоговорљивост је престо таштине, на коме се она радо појављује у свом блеску своме. Многоговорљивост је знак незнања, капија оговарања, руководитељ шаљења, слуга лажи, разрешење смирења, дозивач унинија, претеча сна, расејање мисли, губитак опрезности, хлађење тоpline, замрачење молитве.

Разборито ћутање је мајка молитве, ослобођење од ропства, чување огња, стражар помисли, извидитељ непријатеља, стан плача, пријатељ суза, делатељ сећања на смрт, живописац мука, обузетост представом Последњег суда, помоћник спасоносне потиштености, непријатељ дрскости, сапутник безмолвија, противник тежњи да друге учиш, умножавање знања, творац виђења, неосетно напредовање, скривено пењање.

Онај који је упознао своје грехе, загосподарио је и својим језиком. А онај који много прича, још не познаје себе онако као што би требало да се познаје.

Пријатељ ћутања се приближава к Богу, и разговарајући с Њим тајно, бива Њиме просвећен.

Исусово ћутање посрамило је Пилата (уп. Мт. 27, 14 и д.), а ћутање побожног човека уништава таштину. Изговоривши реч, Петар је плакао горко (уп. Мт. 26, 75), јер је заборавио на онога који је рекао: *Рекох – љазићу на љушчеве своје, да не згрешим језиком својим* (Пс. 38, 1), и на онога другог који је казао: Боље је на земљу пасти с висине, него с језика [Сир. 20, 18 – наведено у оригиналу по сећању].

Но, ја о том не желим да пишем много, мада ме лукавства страсти подстичу.

Уосталом, једном приликом сам чуо занимљиве ствари од неког човека који је разговарао са мношвом о ђутљивости. Он ми је рекао да се многоговорљивост, уопште узевши, рађа од било кога међу следећим узроцима: или од једног рђавог и необузданог живота и навика (јер језик, као природни орган тела, по навици тражи оно што је научио); или, опет, највише код подвижника, од таштине, а понекад и од прождрљивости. Стога често многи који обуздавају стомак неком силом и слабошћу, уједно обуздавају и језик и многоречитост.

Ко мисли на смрт, пресекао је причање. И онај који је стекао душевни плач, бежи од многоговорљивости као од ватре.

Онај који је заволео безмолвије, затворио је уста. А онога који воли да лута, из келије изгони страст.

Ко је осетио мирис вишњег огња, избегава скупове људи као што пчеле беже од дима. Јер, као што дим одгони пчелу, тако и он не трпи велики скуп људи.

Мало је њих који могу да зауставе воду без бране. Још мање је оних који могу да укроте необуздана уста.

Онај који је стигао до једанаестог ступња, једним замахом одсекао је многа зла.

Поука XII

О ЛАЖИ

Производ гвожђа и камена је ватра. Производ многоговорљивости и шале је лаж.

Лаж је ишчезнуће љубави. Кривоклетство је порицање Бога.

Ниједан паметан човек не би требало да мисли да је лаж мали грех, јер нема греха против кога би Пресвети Дух изрекао тако страшну пресуду као против лажи. Ако ће Бог *јојубији све који јоворе лаж*, као што Давид каже (Пс. 5, 7), шта тек заслужују они који лаж спајају са заклетвом.

Виђао сам људе који се хвале својом лажју, и који духовитошћу и шупљим фразама изазивају смех, те код слушалаца жалосно искорењују плач.

Када нас виде како у самом почетку покушавамо да слушање непристојних прича опасног предавача избегнемо као кужну болест, демони покушавају да нас обману помоћу две помисли: „Немој да вређаш приповедача”, шапћу нам, или: „Немој се приказивати побожнији од осталих”. Одскочи, не оклевај! Иначе ће те смешне мисли узнемиравати за време молитве. И

немој само да избегаваш, него и побожно растурај такво рђаво друштво, бацајући пред њих на средину помисао на смрт и Последњи суд. Боље ти је да се при томе попрскаш мало и славољубљем, само да будеш узрочник опште користи.

Лицемерство је мајка лажи, а често и њен непосредни повод. Неки тврде да лицемерство није ништа друго до вежбање у лажи и творац лажи, са којом је помешано кривоклетство, достојно најтеже казне.

Ономе који је стекао страх Господњи, лаж постаје туђа, јер за неподмитљивог судију има своју савест.

Као и у свим страстима, тако и у лажи видимо различиту штету: друкчији је суд ономе који лаже у страху од мука, а друкчији ономе који лаже без икакве стварне опасности. Један лаже ради увесељавања, други – ради сластољубља; један, да присутнима приреди весеље, а други, да ближњем сплете мрежу и нанесе зло.

Власти прогоне лаж под претњом тешких казни, али је много суза потпуно уништава.

Ко лаже, изговара се често околностима, и оно што је пропаст за душу сматра добрим делом. Лажљив човек се издаје за подражаваоца Рааве (уп. Ис. Нав. 2, 1 и д.), и говори да сопственом пропашћу друге спасава.

Лаж ћемо моћи употребити тек када се потпуно будемо очистили од ње, премда ни тада не без страха Божијег и не без крупног разлога.

Мало дете не зна за лаж. Не зна за њу ни душа која више у себи нема лукавства.

Онај који се развеселио вином, и против своје воље у свему говори истину. И онај који се опио умилењем, није у стању да слаже.

Дванаести ступањ: онај који се попео, стекао је корен врлина.

(Свети Јован Лествичник, *Лесѿвица* (четврто издање), (превео са старогрчког Димитрије Богдановић), Света Гора Атонска: Манастир Хиландар, 2003)

Рубрику уређује академик Милосав Тешић

Престани бјесн^{ње}и^ити!

Опет су у моди афро⁻фризу^рре.

Незна^м да правим колаче, па их и не^пправим.

Ада ^цциганлија је данас полуострво.

Априли^{ли}ли^{ли}!

^дпотстанарски стан

Црква Преображе^гња ^ггоспод^нег

Ја би^х ^ммало воде.

Ниси ти богом^дан!

Користите екстра^к ^ллиста малине.

Позив на сарадњу и претплату

Уредништво вас позива на сарадњу – са задовољством ће објавити ваше прилоге, одговорити на ваша питања, настојати да разјасни језичке недоумице. Прилоге и питања шаљите на адресу Уредништва: Матица српска, 21000 Нови Сад, ул. Матице српске бр. 1 или на e-mail:
ksunajko@maticasrpska.org.rs

Претплату за 2022. годину у износу од 300,00 динара можете уплатити на жиро рачун број 205-204373-09, са назнаком да је сврха дознаке „претплата на Језик данас” а прималац: Матица српска, Нови Сад.